

Prof. dr. Adib ĐOZIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: djozic.adib@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:1:316(497.6)"45" (091)

316.75:323.1(=163.4*3)(497.6)"45"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.258>

IDENTITET I SAMOSTID - KAKO TO IZGLEDA KOD BOŠNJAKA. Prilog razumijevanju nekih karakteristika nacionalne svijesti kod Bošnjaka

Imati korijene je možda najvažnija i najmanje shvaćena potreba ljudske duše
(Simone Weil)
Gubitak identiteta plaća se ropstvom (Alija Izetbegović)

Apstrakt: *Odnos identiteta i nacionalne svijesti jedno je od značajnih pitanja, ne samo, sociologije identiteta već ukupnog mišljenja društvenih nauka. Ovo naučno pitanje nedovoljno je istraženo u bosanskohercegovačkoj sociološkoj misli, te ga ovim radom pokušavamo aktuelizirati. Svjesni teorijsko-metodoloških i pojmovno-logičkih teškoća koje se odnose na postavljeni problem istraživanja smatrali smo da u prvom dijelu rada iznesemo neke teorijsko-metodološke napomene o problemima u izučavanju ovog fenomena, kako bismo, prije svega, otklonili pojmovno-logičke nedoumice.*

Upotreba pojmova i njihovo značenje u sociologiji i drugim društvenim naukama vrlo je važno teorijsko-metodološko pitanje. Opravdano se postavlja pitanje da li klasičnim, općeprihvaćenim pojmovima, identitet, svijest, samosvijest, stid ili sram, samostid, možemo adekvatno imenovati i objasniti neke od „karakternih osobina” ovovremenog nacionalnog identiteta bošnjačke nacije o kojima želimo u ovom radu govoriti. Drugo značajno teorijsko pitanje odnosa identiteta i svijesti u našem slučaju odnosa nacionalne svijesti Bošnjaka i njihovog ukupnog društveno-historijskog identiteta jeste dijalektički odnos individualne i kolektivne svijesti, tj. u kojoj mjeri je nacionalna svijest pojedinca ili pojedine nacionalne grupe, političke, kulturne, obrazovne, starosne itd, u suprotnosti sa općeprihvaćenim nacionalnim vrijednostima i normama.

Jedan od važnih činilaca nacionalne svijesti jeste kultura sjećanja. Kako to izgleda kod Bošnjaka? Konkretnije, u radu problematiziramo uticaj „predrasudne historiografije” na razvoj kulture sjećanja u pravcu zaborava ili pak pamćenja. Šta treba pamtiti, i zašto pamtiti. Pamćenje je dio našeg identiteta. Floskula, ne baviti se prošlošću već se okrenuti budućnosti, je

nemoguća. Kako projektirati budućnost a ne analizirati prošlost. Na osnovu čega, kojih društvenih činjenica? Zašto se u svijetu pamte zločini nacista, zašto se obnavlja sjećanje na holokaust i stradanje Jevreja. Zbog čega se Bošnjaci ne bi sjećali i obnavljali sjećanje na genocide počinjene nad njima. Zbog bošnjačkog ne sjećanja na genocide moguće je da se počinitelji genocida slave kao nacionalni heroji a njihova zlodjela kao nacionalno-oslobodilačka borba. Zašto se kod svih naroda i nacija izučava historija književnosti i umjetnosti, politička historija i sve druge historije. Zašto se evropske kraljevine ne odreknu svojih, kraljica i kraljeva, princeza i prinčeva. Ova i druga teorijsko-metodološka pitanja su nam poslužila da pomoću komparativne analize pokažemo konkretne oblike samostida kod Bošnjaka danas.

Konkretni društveno-historijski primjeri koje navodimo u potpunosti potvrđuju našu hipotezu. Evo nekolicine tih primjera. Naši istočni susjedi su izmislili svog epskog junaka Marka Kraljevića (osmanlijski vazal i vojnik, poginuo kao „turski” vojnik u borbi protiv hrišćanskih vojnika u Bugarskoj) koji je ubio izmišljenog Musu Kesedžiju, izmislili pobjedu na Kosovu polju, a Bošnjaci zaboravili stvarne bošnjačke epske junake, braću Muju i Halila Hrnjica, Tala od Orašca, Mustaj-bega Ličkog i druge, koji su branili Bošnjake od progona i etničkog čišćenja u Bosanskoj krajini. Imenom reformatora srpskoga jezika, srbijanaca Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864), rođen u selu Tršić kod Loznice, Republika Srbija, imenovano je na desetine škola u Bosni i Hercegovini, dok ni jedna škola ne nosi ime jednog od najvećih bosanskih alhamijado književnika Mehmeda Hevajje Uskufije (1601/1602.-?), rođen u Dobrinji kod Tuzle. Dva značajna guslara i kazivača epskih narodnih pjesama Filip Višnjić (1767-1834) i Avdo Međedović (1875-1953) nejednako su prisutni u sjećanju i simboličkoj sadržajnost kod nacionalnih grupa kojima pripadaju i ako je i ovdje razlika u kvalitetu na strani onoga koji je skoro zaboravljen. Za Avdu Međedovića, „balkanskog Homera”, zna se na univerzitetu Harvard ali u Bosni i Hercegovini vrlo malo. I dok smo sve učili o ubici Gavrilu Principu, opamećeni „logikom jedne ideje” (Hannah Arendt) simbolizirajući ga „narodnim herojem” nismo ništa znali, ni smjeli znati, o Muhamedu Hadžijamakoviću, bosanskom patrioti i legalnom vojniku, nije ubio ni jednu trudnu ženu, borcu Bosanske vojske koja se borila protiv austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine.

Kada je u pitanju Drugi svjetski rat i borba protiv fašizma pune su historije heroja. Za jedan od primjera uzećemo Srebrenicu, mjesto genocidnog stradanja Bošnjaka. Prije rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine u Srebrenici je osnovna škola nosila naziv Mihajlo Bjelaković, partizan, rođen u Vidrićima kod Sokoca. Poginuo u Srebrenici 1944. godine. Gimnazija u Srebrenici nosila je ime Midhat Haćam, partizan rodnom iz okoline Vareša. Nije problem što su te dvije obrazovne institucije nosile imena dvojice antifašista, čije ni jedno pojedinačno djelo nije poznato sem to da su poginuli. Ni jedan od njih nije bio iz Srebrenice. Ni to nije problem. U čemu onda jeste. U kolektivnom sjećanju Bošnjaka. Dostora nije zabilježeno ime

dvojice srebreničkih dobrotvora i heroja koji su spasili od ustaškog pokolja 3.500 srebreničkih Srba 1942. godine, koje su ustaše bile zatvorile u logor. Radi se o Ali(ji) (Jusufa) efendiji Klančeviću (1888-1952) i njegovom sinu Nazifu Klančeviću (1910-1975). O njima se nije ništa pričalo kao antifašistima, najvjerojatnije što je Alija eff. Klančević bio imam-hodža, njegovo djelo je cijenjeno po Andrićevoj „logici” kao djelo koje ne može „biti predmet našeg rada”. U dobročinstvu, humanitarnom radu, ali i hrabrosti, požrtvovanosti, neposrednom učešću u borbi za odbranu najjače Bošnjakinje ne zaostaju iza Bošnjaka, ali isto kao i Bošnjaci nisu simbolički predstavljene u javnom prostoru Bosne i Hercegovine. Imali smo prilike saznati o partizanki Mariji Bursać i mnogim drugim ali zašto je zaboravljeno ime Ifaket-hanume Tuzlić-Salihagić (1908-1942), kćerke Bakir-bega Tuzlića. Da bi nahranila muhadere iz istočne Bosne Ifaket-hanuma i pored upozorenja da ne ide po hranu u Bosansku Dubicu ona je otišla. Hrabro je stala pred ustaše koje su je uhapsili i odveli u Jasenovac. Mučena je u logoru i na kraju umrla u najvećim mukama polivena i spržena vrelim uljem. O toj žrtvi ustaških zločina ništa se nije znalo. Da li zbog toga što je kćerka Bakir-bega Tuzlića. Begovska djeca nisu bila poželjna u javnom prostoru kao dobročinitelji jer su oni „ostaci truhlog feudalizma”, pripadaju „sferi druge kulture”. U radu smo naveli i druge, konkretne, primjere bošnjačkog samostida, od simboličke sadržajnosti ukupnog javnog prostora do nadijevanja imena djeci.

Ključne riječi: *Identitet, Bošnjaci, identitet Bošnjaka, nacionalna svijest, stid, samostid.*

IDENTITY AND SHAME – HOW IT SEEMS FROM BOSNIACS PERSPECTIVE. A contribution to the understanding of some characteristics of the national consciousness among Bosniacs

Having roots is perhaps the most important and least understood need of the human soul (Simone Weil)

Loss of identity is paid by slavery (Alija Izetbegović)

Abstract: *The relationship between identity and national consciousness is one of the important issues, not only, of the sociology of identity but of the overall opinion of the social sciences. This scientific question has been insufficiently researched in the sociological thought of Bosnia and Herzegovina, and with this paper we are trying to actualize it. Aware of theoretical-methodological and conceptual-logical difficulties related to the research problem, we considered that in the first part of the paper we make some*

theoretical-methodological notes on the problems in studying this phenomenon, in order to, above all, eliminate conceptual-logical dilemmas.

The use of terms and their meaning in sociology and other social sciences is a very important theoretical and methodological issue. The question justifiably arises whether we can adequately name and explain some of the "character traits" of the contemporary national identity of the Bosniak nation that we want to talk about in this paper with classical, generally accepted terms, identity, consciousness, self-awareness, shame or shame, self-shame. Another important theoretical issue of the relationship between identity and consciousness in our case, the relationship between the national consciousness of Bosniaks and their overall socio-historical identity is the dialectical relationship between individual and collective consciousness, ie. the extent to which the national consciousness of an individual or a particular national group, political, cultural, educational, age, etc., is contrary to generally accepted national values and norms.

One of the important factors of national consciousness is the culture of remembrance. What does it look like for Bosniaks? More specifically, in this paper we problematize the influence of "prejudicial historiography" on the development of the culture of memory in the direction of oblivion or memory. What to remember, and why to remember. Memory is part of our identity. The phrase, not to deal with the past but to turn to the future, is impossible. How to project the future and not analyze the past. On the basis of what, what social facts? Why the world remembers the crimes of the Nazis, why the memory of the Holocaust and the suffering of the Jews is being renewed. Which is why Bosniaks would not remember and renew the memory of the genocides committed against them. Due to the Bosniak memory of genocide, it is possible that the perpetrators of genocide are celebrated as national heroes and their atrocities as a national liberation struggle. Why is the history of literature and art, political history and all other histories studied in all nations and nations. Why don't European kingdoms give up their own, queens and kings, princesses and princes. These and other theoretical-methodological questions have served us to use comparative analysis to show specific forms of self-esteem among Bosniaks today.

The concrete socio-historical examples we cite fully confirm our hypothesis. Here are a few of these examples. Our eastern neighbors invented their epic hero Marko Kraljevic (Ottoman vassal and soldier, killed as a "Turkish" soldier in the fight against Christian soldiers in Bulgaria) who killed the fictional Musa Kesedzija, invented victory on the field of Kosovo, and Bosniaks forgot the real Bosniak epic heroes, brothers Mujo and Halil Hrnjic, Tala od Orašac, Mustaj-beg Lički and others, who defended Bosniaks from persecution and ethnic cleansing in the Bosnian Krajina. Dozens of schools in

Bosnia and Herzegovina have been named after the Serbian language reformer, the Serb Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864), who was born in the village of Tršić near Loznica, Republic of Serbia. Uskufije (1601 / 1602.-?), Born in Dobrinja near Tuzla. Two important guslars and narrators of epic folk songs, Filip Višnjić (1767-1834) and Avdo Medjedović (1875-1953), are unequally present in the memory and symbolic content of the national groups to which they belong, even if the difference in quality is on the side of the almost forgotten. Avdo Medjedovic, the “Balkan Homer”, is known at Harvard University, but very little is known in Bosnia and Herzegovina. And while we learned everything about the murderer Gavrilo Princip, enlightened by the “logic of an idea” (Hannah Arendt) symbolizing him as a “national hero”, we knew nothing, nor should we have known, about Muhamed Hadžijamaković, a Bosnian patriot and legal soldier, he did not kill a single pregnant woman, a fighter in the Bosnian Army who fought against the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878.

When it comes to World War II and the fight against fascism are full of hero stories. For one example, we will take Srebrenica, the place of genocidal suffering of Bosniaks. Before the war against Bosnian society and the state 1992-1995. in Srebrenica, the elementary school was called Mihajlo Bjelakovic, a partisan, born in Vidrići near Sokolac. Died in Srebrenica in 1944. The high school in Srebrenica was named Midhat Hacam, a partisan born in the vicinity of Vares. It is not a problem that these two educational institutions were named after two anti-fascists, whose individual work is not known except that they died. None of them were from Srebrenica. That's not a problem either. Then what is it. In the collective memory of Bosniaks. Until recently, the name of the two Srebrenica benefactors and heroes who saved 3,500 Srebrenica Serbs from the Ustasha massacre in 1942, who were imprisoned by the Ustashes in the camp, has not been recorded. These are Ali (Jusufo) efendi Klančević (1888-1952) and his son Nazif Klančević (1910-1975). Nothing was said about them as anti-fascists, most likely that Alija eff. Klančević was an imam-hodža, his work is valued according to Andrić's “logic” as a work that cannot “be the subject of our work” In charity, humanitarian work, but also courage, sacrifice, direct participation in the fight for defense, the strongest Bosniaks do not lag behind Bosniaks, but just like Bosniaks, they are not symbolically represented in the public space of Bosnia and Herzegovina. We had the opportunity to learn about the partisan Marija Bursać and many others, but why the name Ifaket-hanuma Tuzlić-Salihagić (1908-1942), the daughter of Bakir-beg Tulić, was forgotten. In order to feed the muhadjers from eastern Bosnia, Ifaket-hanum, despite the warning not to go for food to Bosanska Dubica, she left. She bravely stood in front of the Ustashes who arrested her and took her to Jasenovac. She was tortured in the camp and eventually died in the greatest agony, watered and

fried with hot oil. Nothing was known about that victim of Ustasha crimes. Is it because she is the daughter of Bakir-beg Tuzlić. Bey's children were not desirable in public as benefactors because they were "remnants of rotten feudalism", belonging to the "sphere of another culture". In this paper, we have mentioned other, concrete, examples of Bosniak monasticism, from the symbolic content of the entire public space to naming children.

Key words: *Identity, Bosniaks, Bosniak identity, national consciousness, shame, self-shame.*

Uvod

Nacija je jedan od najsloženijih kolektivnih identiteta, čiji nastanak i razvoj čine najznačajnija pitanja razvoja ovovremenih društvenih odnosa i procesa, kao što su odnos društvenih grupa unutar nacije, te odnos nacije prema drugim nacijama. Vlastita složenost, te mnogobrojne socijalne, političke, historijske, ideološke, kulturne i druge protivrječnosti i teškoće, uzrokovale su, kako, raznovrsnost teorijskih pristupa pojmovnom razumijevanju fenomena nacionalnog, isto tako, i nedovoljnost naučnog objašnjenja pojedinih konstitutivnih elemenata nacije kao globalne društvene grupe. Podsjetimo se, da se u klasičnoj teoretskoj literaturi o naciji kao njezini konstitutivni elementi navode sljedeći: a) teritorij, pri čemu se on kvalificira kao „kompaktan”, „jedinstven” ili „povezan”, b) jezik, pri čemu se ističe književni ili pak historijski jezik koji koriste svi pripadnici nacije, c) „ekonomsko zajedništvo”, pri čemu se i ono različito razumijeva, d) zajedništvo kulture, pri čemu se uvijek misli na nacionalnu kulturu, e) zajedništvo povijesne sudbine, nacija kao sudbinska zajednica povezana tlom i krvlju, f) zajedničko porijeklo, zajednički preci kao jezgro etnogeneze, g) nacionalna psihička konstitucija, h) nacionalni karakter, i) nacionalna svijest, j) politička konstituiranost, kroz nacionalne pokrete, i k) država, državnost. Neophodno je napomenuti da nacija kao globalna društvena grupa može da postoji i kada nema svaki od naprijed navedenih elemenata koji je konstituiraju. Istovremeno svaki od konstitutivnih elemenata može se na različite načine definirati u zavisnosti od društveno-historijskih specifičnosti u kojima se svaka konkretna nacija razvijala.¹ Nacionalna svijest i nacionalni karakter, kao dva od mnoštva konstitutivnih elemenata nacije, izuzetno su značajni za nacionalni identitet, ako ne i odlučujuća u konstituiranju, afirmaciji i očuvanju istog.²

¹ Opširnije pogledati u: S. Švar, *Socijalizam i nacije*, Globus, Zagreb 1988, 22-23; H. Seton-Watson, *Nacije i države*, Globus, Zagreb 1980.

² O fenomenima nacionalne svijesti, nacionalnog karaktera, kao bitnih karakteristika nacionalnog identiteta u nauci se odavno vode ozbiljne rasprave, istina ne u bosanskohercegovačkoj sociologiji. Moritz Lazarus i Heymann Steinthal, još 1860. godine uvode pojam „duh naroda” (njem. Volksgeist) i definiraju ga kao „sličnu svijest mnogih individuuma plus svjesnost o toj

U bosanskohercegovačkoj sociološkoj misli nedovoljno su, do dana današnjeg, objašnjena mnogobrojna pitanja međusobnih odnosa konstitutivnih elemenata bošnjačke nacije, prije svega odnosa nacije i religije, nacije i države, nacije i naroda, nacije i nacionalne kulture, nacije i jezika, nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta i mnoga druga pitanja. Smatramo posebno značajnim naglasiti potrebu naučnog objašnjenja odnosa nacionalne svijesti (samosvijesti) Bošnjaka i bošnjačkog nacionalnog identiteta. Prostor i namjena ovoga teksta ne dozvoljava nam da šire elaboriramo postavljeni problem istraživanja ali ovom prilikom otvorili smo neka pitanja za naučnu i širu bosansko-bošnjačku javnost jer ih smatramo važnim za dalju izgradnju bošnjačkog identiteta koji neće nikoga ugrožavati ali se ni određivati „otuđivati” od svoje istinske, identitetske sadržajnosti.

Nekoliko teorijsko-metodoloških napomena

Upotreba pojmova i njihovo značenje u sociologiji, socijalnoj psihologiji i drugim društvenim naukama vrlo je važno teorijsko-metodološko pitanje. Opravdano se postavlja pitanje da li klasičnim, općeprihvaćenim pojmovima, identitet,³ svijest,⁴ samosvijest, stid ili sram,⁵ samostid, možemo

sličnosti, koja nastaje iz sličnoga porijekla i prostorne blizine.” Opširnije: G. Eckardt, Das Verhältnis von Individuum und Gesellschaft als Gegenstand psychologischer, Reflexion: Volkerpsychologie (Lazarus, M. & Steinthal, H, 1860). In: *Sozialpsychologie – Quellen zu ihrer Entstehung und Entwicklung. Schlusstexte der Psychologie*. Springer, Wiesbaden 2015. (https://doi.org/10.1007/978-3-568-06854-7_3). Njemački filozof i psiholog Wilhelm, Wundt, u svom djelu *Psihologija naroda* 1920. godine umjesto pojma „duh naroda”, smatra adekvatnijim pojam „narodna duša”, a osnovni naučni cilj djela jeste odrediti psihičke specifičnosti pojedinih naroda. Dosadašnja naučna istraživanja, u ovoj oblasti, su utvrdila da nemaju svi narodi i nacije, na nivou „kolektivne svijesti” iste karakteristike. Kao što postoje individualne psihičke razlike među pojedincima iste takve ili pak slične razlike postoje u „duhu naroda”, „narodnoj duši”. Mnogo društveno-historijskih i prirodnih faktora utiču na razvoj nacionalnog karaktera „narodne duše”. „Priroda tla (geografska sredina) posreduje u oblikovanju nacionalnog profila. Lovačka plemena odlikuju se nasilništvom, pastirska ratobornošću i smislom za umovanje; dok narode kod kojih preovlađuje zemljoradnja, karakterizira staloženost i promišljenost.” Opširnije u: E. Ćimić, Osobnost nacionalnog formiranja Muslimana, *Pregled*, br. 4, Sarajevo 1974, 394; V. Pavičević, O nacionalnoj kulturi i etosu Crne Gore, *Prosvjetni rad*, god. VII, br. 3, Titograd 1968.

³ „Identitet to je svijest o sebi, svojoj osobnosti, obilježjima svoje ličnosti. Identiteti uvijek uključuju i sličnost i različitost. Prema tome, ako je neko Britanac, on je poput drugih Britanaca i različit od nebritanaca. Postoji tendencija da se identitet poima kao nešto fiksno ili dano. Sociolozi, međutim, tvrde da su identiteti fluidni i promjenljivi i da postoji mogućnost stjecanja novih. To je koncept kojim se sociolozi koriste u različitim, ali povezanim konceptima.” N. Abercrombie, S. Hill, B. S. Turner, *Rječnik sociologije*, Jesinski i Turk, Zagreb 2008, 129. „Identitet (lat. Idem. – isto +identitas – istovjetnost), je svojstvo neke veličine da-unatoč svojim promjenama i promjenama situacije u kojima učestvuje nalazeći se u odnosima s različitim drugim veličinama – ostaje jednaka sama sebi. Identitet kao svojstvo odnosa samog sa sobom ima više razina značenja: logičku, fenomenološku, doživljajno-psihološku, sociološku. Na svim tim razinama identitet je konstrukcija u okviru misaonog i simboličkog operiranja, a samim tim i u okviru svih realnih odnosa koji su utemeljeni na analitičko-deduktivnoj praksi.” M. Bosanac, O.

adekvatno imenovati i objasniti neke od „karakternih osobina” ovovremenog nacionalnog identiteta bošnjačke nacije⁶ o kojima želimo u ovom radu govoriti. Neosporno je da novi društveni fenomeni zahtijevaju i nove pojmove koji ih imenuju ali to, nažalost, nije uvijek tako. U nemogućnost da na najadekvatniji način pojmovno odredimo neke od vidljivijih karakteristika nacionalne

Mandić, S. Petrović, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb 1977, 225. (dalje: M. Bosanac, O. Mandić, S. Petrović, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*). Nas u ovom radu, primarno, interesira sociološka „razina značenja” identiteta.

⁴ „Svijest, izvorno svijest znači saznanje. (...) Kompleksno značenje ovog termina obuhvaća nekoliko diferenciranih podznačenja: 1) najopćenitije – ukupnost svih informacija koje su sređene i u nekom stupnju koordinirane i integrisane u regulativnom sistemu organizma; 2) ova ukupnost informacija se zasniva na refleksivnoj sposobnosti organizma da prima i zadržava podražaje odnosno utiske; 3) sama cjelovitost svijesti se izražava kao konkretan stupanj na jednom kontinuumu integracije, ili na jednom od kontinuumu integracije, pa se svijest manifestira na širokoj skali modaliteta od najjednostavnijeg osjeta do kritičkog iskustva i samosvijesti, te konačno na dinamici podsvjesnog i nesvjesnog, njihovim transformacijama i ekspresijama u svijesti; 4) svijest je svojevrstan doživljaj koji se odnosi na druge doživljaje i na sebe samu, te na pretpostavke o doživljajima drugih kao da su naši vlastiti; 5) sadržaj svijesti su informacije (kao poruke) ali njeno funkcioniranje nije samo u elaboriranju informacija, već u komunikacionom aktivnom odnošenju emitera prema vani, te, utoliko, svijest je modalitet percepcije u jednom univerzumu grupne i društvene komunikacije, osjećanja i doživljavanja, pa je moguće govoriti o tzv. kolektivnoj svijesti.” M. Bosanac, O. Mandić, S. Petrović, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, 635.

⁵ „STID, SRAM/ shame; honte, pudeur; Scham; - je emocionalni stav koji jedinka doživljava kao neprijatnost a posljedica je svijesti o sopstvenom nedostatku ili nedostojnom postupku. (istakao A. Đ). Jedinka procjenjuje postupak kao nedostojan (odnosno neposjedovanje nekog kvaliteta kao nedostatak) tako što poredi sopstveni postupak koji okolina ne odobrava (odnosno lični nedostatak) sa opšteprihvaćenim društvenim standardima za ponašanje (odnosno lične kvalitete). Osećanje lične neusklađenosti s očekivanjima okoline kao i neusklađenost sopstvenih očekivanja, stvara konflikt i izaziva pomenuto osećanje neprijatnosti. (...) Stid se prevazilazi jačanjem sopstvenog ja i usaglašavanjem s očekivanjima okoline, a na višem nivou razvijanjem autonomnih vrijednosti i pojmova o poželjnom.” *Pedagoška enciklopedija*, knjiga 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, IRO „Školska knjiga” Zagreb, SOUR „Svjetlost” Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo; Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, OOUR Izdavanje udžbenika i udžbeničke literature, Titograd; Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1989, 395.

⁶ Nažalost i danas su i u političkoj i „naučnoj” sferi prisutna osporavanja postojanja bošnjačke nacije. Osporavanje bošnjačke nacije dolaze iz različitih ideološko-„naučnih” perspektiva. Najdominantniji su ideološko-politički projekti hrvatskog i srpskog velikodržavlja u politici i u nauci hrvatska i srpska historiografija, ali i ideologijski koncepti „integralnog” Bosanstva, te različiti koncepti ideologije lijevog mesijanizma kod Bošnjaka. Nemamo ni prostora a nije nam ni cilj da ovdje rasvijetljavamo o svim aspektima ovih antibošnjačkih ideologija samo bi željeli istaći da se bosanstvo i bošnjaštvo ne isključuju. Bošnjaštvo i bosanstvo su dvije strane jednog jedinstvenog društveno-povijesnog identiteta nastalog na i u prostoru Bosne i Hercegovine. Nema Bosanstva bez Bošnjaštva niti je moguća Bosna bez Bošnjaka. Osporavati nacionalnu identifikaciju Bošnjaka, svjesno ili nesvjesno, namjerno ili zlonamjerno, znači istovremeno osporavati postojanje Bosne i Hercegovine kao savremenog političkog identiteta ali i Bosanstva koje u sebi sažima sve ono što ne osporava bosanskohercegovačko društvo, njegovu državu i njegovu kvintesencijalnu sadržajnost bošnjačku naciju. O ideologiji lijevog mesijanizma opširnije pogledati, A. Dožić, *Ideologija lijevog mesijanizma i kolektivno društveno-historijsko pamćenje kod Bošnjaka*, u: A. Dožić, *Studije o Bošnjaštvu*, Prilog sociologiji nacionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, BKC, Sarajevo, OFF-SET, Tuzla, Sarajevo/Tuzla 2012, 143-171.

samosvijesti kod dijela bošnjačke nacije koji su sve izraženiji u vremenu koje živimo, prinuđeni smo da ih imenujemo pojmom samostid iako smo svjesni da on nije najadekvatniji u smislu njegovog dosadašnjeg naučnog upotrebljavanja. Možda bi bio adekvatniji pojam samomržnja ili pak samoprezir, (auto)šovinizam, no i ovi se pojmovi mogu dvojako tumačiti kao i pojam samostid. Zato, za sada, ostajemo pri upotrebi pojma samostid.

Drugo značajno teorijsko pitanje odnosa identiteta i svijesti u našem slučaju odnosa nacionalne svijesti Bošnjaka i njihovog ukupnog društveno-historijskog identiteta jeste dijalektički odnos individualne i kolektivne svijesti,⁷ tj. u kojoj mjeri je nacionalna svijest pojedinca ili pojedine nacionalne grupe, političke, kulturne, obrazovne, starosne itd, u suprotnosti sa općeprihvaćenim nacionalnim vrijednostima i normama. Neophodno je napomenuti da postoji nekoliko pojmovnih sintagmi kojima se označavaju „kolektivni”, „grupni”, „zajednički” oblici svijesti, kao oni oblici svijesti koji se razlikuju od pojedinačnih, individualnih oblika svijesti. Tačno je jedno, bilo koji oblik „grupne svijesti”, „kolektivne svijesti”, „društvene svijesti” nije običan zbir individualnih svijesti, već, naprotiv, predstavlja autonomnu društvenu realnost, kao zasebnu društvenu činjenicu.⁸ E. Durkheim, je smatrao da svaki čovjek ima dvije vrste svijesti: jedna se sastoji od njegovih vlastitih iskustava, stečenih u toku života, a druga je rezultat njegova kontaktiranja i druženja s drugim ljudima, tj. ona je njegov „udio” u kolektivnoj svijesti. Nacionalne vrijednosti su istovremeno i društvene vrijednost,⁹ te je stoga neophodno napomenuti da svako društvo posjeduje vlastiti sistem društvenih vrijednosti od kojih su neke univerzalne društvene vrijednosti a druge rezultat društvenog života konkretnog društva. Vrijednosti svakog konkretnog društva (albanskog, američkog, bosanskohercegovačkog, hrvatskog, mađarskog, srpskog i drugih) se po pravilu organiziraju u sistem ili skalu vrijednosti. Svako društvo kroz vrijednosni sistem određuje šta je dobro, a šta loše, šta je dozvoljeno a šta zabranjeno, šta je pošteno a šta nepošteno i sl. Primjeri nekih nacionalnih, kao društvenih, vrijednosti su: život, čast, imetak, vjera, mir, patriotizam, nacionalno i

⁷ „Pojam 'kolektivne svijesti' u užem smislu riječi uvodi E. Durkheim (1902) i definira ga ovako: 'Sveukupnost vjerovanja i osjećanja koja su zajednička svim običnim članovima nekoga društva predstavlja sistem koji ima svoj vlastiti život; on bi se mogao nazvati kolektivna ili zajednička svijest“'. M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Udžbenici sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1989, 87.

⁸ Opširnije o razlikama između individualne i kolektivne svijesti, te razlikama između različitih oblika „grupne svijesti” u: M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Udžbenici sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1989, 281-293.

⁹ „Društvene vrijednosti, skup onih materijalnih i duhovnih dostignuća nekog konkretnog društva koji su naročito cijenjeni prema kriterijima njegovog društvenog standarda ili prema mjerilima grupa koje u njemu vladaju.” M. Bosanac, O. Mandić, S. Petrović, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb 1977, 129. „Vrijednosti su relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizirane karakteristike pojedinaca (dispozicije) i grupa (elementi društvene svijesti), formirane međusobnim djelovanjem istorijskih, aktualno socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako propisane poželjnosti, usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima.” *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd 1982, 121.

individualno zdravlje, sloboda, nacionalna kultura, sklonost ka radu i druge. Izuzimajući univerzalne vrijednosti sve druge vrijednosti su promjenljive i mijenjaju se sa civilizacijama i unutar istog društva sa društvenim grupama. Nažalost te promjene nekada znaju biti negativne i okrenute protiv same društvene grupe, najčešće nesvjesno, a za posljedicu imaju slabljenje „imuniteta“, „otpornosti“ društvene grupe što za posljedicu može imati, ne samo slabljenje, već i nestanak same društvene grupe. U našem slučaju bošnjačke nacije. U historiji su mnogobrojni primjeri globalja nestalih naroda.

Jedan od važnih činilaca nacionalne svijesti jeste kultura sjećanja. Kako to izgleda kod Bošnjaka? Konkretnije, želimo ovdje problematizirati uticaj „predrasudne historiografije“ na razvoj kulture sjećanja u pravcu zaborava ili pak pamćenja. Šta treba pamtiti, i zašto pamtiti. Pamtiti treba sve i dobro i loše. Pamćenje je dio našeg identiteta. Sve što smo zaboravili zaboravili smo dio sebe. Ljudski život i na individualnom i na kolektivnom nivou odvija se između sjećanja i nadanja. Sjećanje je jedina ljudska stvarnost. Identitet je ono što nam se desilo. Zagovornici ne sjećanja, zaborava, ne bavljenja prošlošću, nisu u stanju izgrađivati pretpostavke za humaniju budućnost. Iz pouka i iskustva prošlosti je jedino moguće projektirati budućnost. Objlašnjavajući uticaj prošlosti na formiranje naroda kao društvene grupe francuski mislilac Ernest Renan kaže da je narod kao globalna društvena grupa: „rezultat duge prošlosti napora, žrtava i odanosti. Kult predaka je od svih najelegantniji; preci su nas učili tome što jesmo. Herojska prošlost velikih ljudi, slave (mislim, istinske) društveni je kapital na kome se zasniva nacionalna ideja. Imati zajedničku slavu u prošlosti, zajedničku volju u sadašnjosti; učinjene velike stvari zajedno, htjeti ih još činiti, eto bitnih uvjeta da bi bio narod.“¹⁰ Floskula, ne baviti se prošlošću već se okrenuti budućnosti, je nemoguća. Kako projektirati budućnost a ne analizirati prošlost. Na osnovu čega, kojih društvenih činjenica? Zašto se u svijetu pamte zločini nacista, zašto se obnavlja sjećanje na holokaust i stradanje Jevreja. Zbog čega se Bošnjaci ne bi sjećali i obnavljali sjećanje na genocide počinjene nad njima. Zbog bošnjačkog ne sjećanja na genocide moguće je da se počinitelji genocida slave kao nacionalni heroji a njihova zlodjela kao nacionalno-oslobodilačka borba. Zašto se kod svih naroda i nacija izučava historija književnosti i umjetnosti, politička historija i sve druge historije. Zašto se evropske kraljevine ne odreknu svojih, kraljica i kraljeva, princeza i prinčeva. Zašto im ne nacionaliziraju, čitaj konfiskuju imovinu, proglase ostacima feudalizma, kao što je urađeno sa bošnjačkim plemstvom. Odgovor je sasvim jednostavan i logičan. To je objektivna društvena stvarnost, dio identiteta evropskih nacija, naroda i država. Treba li Bošnjacima nametati, neevropska, drugačija pravila sjećanja. Treba li porušiti i zaboraviti neprocjenljive kulturno-civilizacijske vrijednosti Bošnjaka u čijoj su sadržajnosti dominantni islamsko-orijentalni sadržaji. Je li zbog toga rušen „Stari“ most u Mostaru. On je već

¹⁰ E. Renan, Šta je nacija, *Kulturni radnik*, br. 6/1981, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1981, 104.

jednom srušen kad je nazvan „stari” a u stvari je novi, podignut na mjestu starog drvenog mosta. Jedina društvena stvarnost je prošlost, druge nema. Prošlost je naš identitet, sve što imamo pokazati i sve čega se imamo sjećati i na kolektivnom i na individualnom nivou rezultat je prošlosti. Istina, ne treba biti zarobljen u prošlosti ali je nije moguće negirati. Kako se okrenuti budućnosti ako ne otklonimo negativne pretpostavke iz prošlost koje bi se mogle ponoviti u budućnosti. Bošnjacima se umjesto kulture sjećanja nudi kultura zaborava, koja se izražava kao kultura šutnje iz straha. Zarobljeni u uslovima „historijske nužde”¹¹ Bošnjaci i danas žive neslobodu kao „normalno” životno stanje.¹² Prestrašeni kršćanskim fundamentalizmom izražavanim najčešće u genocidnim ideologijama četništva i ustaštva, te ideološkim ostacima komunističkog jednopartijskog jednoulmlja¹³ Bošnjaci žive kulturu šutnje iz straha a pojedine

¹¹ Objašnjenje fenomena „historijske nužde” u kojoj žive Bošnjaci više od dva stoljeća, odnosno od početka nacionalno-oslobodilačkih pokreta na južnoslavenskim prostorima do danas, zahtijeva sveobuhvatnu analizu i obiman rad. Zaista u pravu je Karl Marx, kada je u *Prilogu kritici političke ekonomije* tvrdio da „ne određuje svijest ljudi njihovo biće već obrnuto njihovo društveno biće određuje njihovu svijest.” Kazivanje o uslovima življenja Bošnjaka, književnim jezikom, vrlo vjerodostojno i istinito izrazio je M. Selimović, rekavši: „mi (Bošnjaci, o.p. A.Đ) živimo na razmeđu svjetova na granici naroda svakome na udaru, uvijek krivi nekome, na nama se lome talasi historije, kao na grebenu.” M. Selimović, *Derviš i smrt*, Univerzal, Tuzla 1986, 241. Ovom prilikom, u sociološkom smislu, u najkraćem, pod pojmom „historijska nužda” razumijevamo neospornu činjenicu da su Bošnjaci jedina evropska nacija koja od početka nacionalnih pokreta i stvaranja nacionalnih država na Balkanu a to je početak 19. stoljeća ne žive u normalnom, duštvenom, političkom i kulturnom stanju, već naprotiv, više od dva stoljeća oni su izloženi takvim društveno-političkim uslovima koji im nisu dozvoljavali da kao ostali evropski narodi normalno razvijaju svoju državu, kulturu, naciju, nacionalnu svijest i ostale elemente vlastitog identiteta. Naprotiv, više od dva stoljeća u kontinuitetu Bošnjaci žive u uslovima „historijske nužde” a to su uslovi u kojima se nacionalna grupa bori za goli biološki opstanak. Osnovne karakteristike sadržajnosti uslova historijske nužde u kojoj Bošnjaci žive su: osporavanje, negiranje, ratovi, velikodržavne ideologije i pokreti, kontinuirani progoni, iseljavanja, etnička čišćenja i genocidi. U takvim uslovima življenja razvili su se i specifični oblici nacionalne samosvijesti kakav je i samostid. Husaga Čišić, s pravom, pisajući o položaju Bošnjaka „pritisnutih” ideologijama nacionaliziranja kaže: „Naš je Musliman (Bošnjak, o.p. A.Đ) na sva dosadašnja pokušavanja u tom smjeru ostajao i ostao savršeno ravnodušan, ne pokazujući ni najmanje volje da napusti pozu *zagonetne sfinge*, (istakao, A.Đ) koju je saobrazno tome već davno zauzeo.” H. Čišić, *Bosanskohercegovački Muslimani i bosanska autonomija*, Preporod, Mostar 1991, 5. Pozu „*zagonetne sfinge*” Bošnjaci su zauzimali, i danas zauzimaju, da bi preživjeli a ne zato što im se ta poza dopada ili što je žele.

¹² Bošnjačka nesloboda ogleda se u nametnutom strahu da svoje autentične, duhovne, kulturne, umjetničke, jezičke, političke i nadaseve, civilizacijske vrijednosti, nikako ili stidljivo afirmiraju, dok „novokomponovane” tuđe, vrijednosti nekritički prihvaćaju. Vidljivo je to u svim sferama bošnjačkog kolektivnog aktivizma, naročito danas.

¹³ „Ni srpski komunisti u toku II svjetskog rata neće biti lišeni recepcije tradicije srpskog nacionalnog mesijanstva, uobražavajući da srpski partizani vode i predvode historijsku borbu za oslobođenje južnoslovenskih naroda, i da se u tome izražava njihova historijska misija.” E. Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo 1999, 12. Raspravljajući o ideološkim stajalištima komunista po pitanju nacionalnog pitanja i položaja Bosne i Hercegovine Avdo Humo piše: „Komunistička partija Jugoslavije nije imala na marksističkoj osnovi definisan politički stav o problemu položaja Bosne i Hercegovine u svjetlu nacionalnog pitanja u zemlji. Uglavnom su se ti stavovi kretali na repu velikosrpskog gledanja na Bosnu i Hercegovinu (istakao

bošnjačke intelektualne elite razvijaju „šutologiju” ili pak nadvremenu i nadnacionalnu „ontologiju apstraktizma” koja se bavi svim i svačim samo ne bošnjačkom nacijom, njezinom državom i ostalim egzistencijalnim pitanjima bošnjačkog opstanka.

Bošnjaci ne samo da ne smiju zaboraviti genocidno stradanje tokom proteklih stoljeća, već istovremeno, neophodno je da afirmiraju svoju ukupnu društveno-historijsku kulturu, ne reduciranu na kulturne norme kulture lijevog mesijanizma. Nećemo pretjerati ako kažemo da su ideologije „predrasudnih historiografija” srpskog i hrvatskog nacionalizma i ideologije lijevog mesijanizma kod samih Bošnjaka, dovele Bošnjake, kao naciju, sa vrlo bogatom kulturom i tradicijom i vrlo prepoznatljivim nacionalnim identitetom na granicu kolektivnog zaborava. Više je društveno-historijskih uslova uzrokovalo ovu pojavu a jedan je sigurno i taj da su do sada Bošnjaci bili, dominantno, poznati „po izvještajima svijih neprijatelja”. Doista je u pravu Masje de Kerval, koji je još 1856. godine pisajući o bosanskim muslimanima, Bošnjacima, rekao: „velika nesreća ovog dijela slavonskog naroda jeste u tome da je nepoznat, osim po izvještajima svojih neprijatelja.” Iz perspektive ideologije lijevog mesijanizma kolektivno sjećanje Bošnjaka jedva da seže dalje od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Ideologije srpskog i hrvatskog mesijanizma, zatomile su kolektivni identitet Bošnjaka u srpstvu i hrvatstvu i on kao samosvojan za njih i ne postoji. Obije ove ideologije i ideologije nacionalnog mesijanstva i ideologija lijevog mesijanizma uslovile su, ne samo to, da Bošnjaci nedovoljno prepoznaju svoj autohtoni identitet u kulturi, jeziku, politici, ekonomiji, religiji, tradiciji...već i da izgrade kod sebe jedan zaseban društven-psihološki fenomen samostida, samoprezira, sličan fenomenu kompleksa niže vrijednosti. Bošnjački samostid, kao specifičan oblik kolektivne svijesti ispoljava se u svim sferama života. Naši preci su i u srednjem vijeku i u osmanskome periodu mnogo truda ulagali u svoj narodni, kulturni, jezički i vjerski razvoj nego što to mi danas znamo. Nešto manje od pesto godina bošnjačkog kolektivnog identiteta u islamsko-orijentalnoj kulturi i civilizaciji je skoro izbrisano. Ideologija lijevog mesijanizma ga je izbrisala razvijajući mit o Bošnjaštvu kao ostataku „zaostalog

A. Đ.)” A. Humo, *Radnički pokret i zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata, Pogled*, god. LXII, br. 1/1972, Sarajevo 1972, 21. Da je ideologija lijevog mesijanizma u razumijevanju i interpretacijama bošnjaštva u stvari ateizirani oblik velikoržavnih ideologija, prije svega srpske, možda najbolje svjedoči stav Milovana Đilasa koji kaže: „mi smo polazili od činjenice da religija ne može biti odrednica nacije i nacionalne svijesti. Zaista, u svetu ne znam da li je uopšte moguće naći da je negde religija odrednica nacije i nacionalne svesti. Nas je u razumevanju činjenice da su Muslimani posebnost, ne samo religiozna, omela naša ideologija. Prvo ateizam (istakao A.Đ). Naš ateizam koji nije mogao priznati da bi religija mogla biti neka forma kroz koju neko stvara naciju. Nama je ateizam takođe otežao da shvatimo da religija može igrati važnu ulogu u konkretnom, muslimanskom slučaju u formiranju nacionalne svesti i posebnosti muslimana, iako su u Bosni Srbi i Hrvati u stvari kroz religiju počeli da formiraju svoju nacionalnu svest i početke nacionalnih pokreta.” Navedeno prema: I. Šabotić, Nacionalno pitanje Bošnjaka-Muslimana u projekcijama komunističke partije, Zbornik radova, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Knjiga 2, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 2011, 132.

feudalizma”, a time i svih kulturnih i civilizacijskih vrijednosti toga perioda koje imaju neprocjenljivu i vanvremenu kulturno-civilizacijsku vrijednost i u materijalnoj i u duhovnoj kulturi. Pomenimo samo na Drini ćupriju, Mehmed paše Sokolovića, most sultana Sulejmana Veličanstvenog ili pak mimara Hajrudina u Mostaru koga neopravdano „podmuklom artikulacijom” (P. Riceoner) raznovrsnim oblicima „tehnologije organiziranog zaborava”¹⁴ zovu Stari most. U duhovnoj, nematerijalnoj, kulturi to su djela neprocjenljive kulturne vrijednosti: balada Hasanaginica, bezbroj sevdalinki, pobožnih pjesama ilahija i kasida, naučna djela Hasana Kafije Pruščaka,¹⁵ Mehmeda Hevaije Uskufije¹⁶ i drugih preko 200 autora¹⁷ koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.¹⁸ Zar se toga svega treba odreći, stidjeti ili pak zaboraviti. Zamislite šta bi ostalo od današnje kulture zapadnoevropskih naroda kada bi se odrekli svoje kulture pisane latinskim jezikom ili pak kada bi se odrekli srednjovjekovne crkvene pismenosti, kiparstva i slikarstva. Kada govori o historiji intelektualnog razvoja kod Bošnjaka Safvet-beg Bašagić tvrdi da je period osmanskog doba „najsajnije doba.” Dalje Bašagić piše: „u stoljetnoj borbi s vanjskim i unutarnjim neprijateljem umorni bosanskohercegovački musliman (Bošnjak, o.p. A.Đ) zaboravio je na svoje slavne djedove, koji su mu

¹⁴ Posebno naučno pitanje predstavlja istražiti raznovrsne oblike „tehnologije organiziranog zaborava” koje su formirale historiografije bosanskohercegovačkih susjeda ali i bošnjačkog samozaborava.

¹⁵ Hasan Kafija Pruščak (1544-1616), piše djela iz filozofije, logike, prava, politologije, i digmatike i u njima raspravlja o najznačajnijim društvenim pitanjima svoga vremena. Među 17 napisanih naučnih djela posebnu vrijednost ima djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* (1596) O značaju i veličini Pruščakovog naučnog djela možda najbolje govori podatak da je njegovo djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* prevedeno na francuski, turski, mađarski i njemački jezik, mnogo prije nego što ga je na bosanski jezik preveo 1919. godine S. Bašagić. Opširnije o biografskim i bibliografskim podacima o H. K. Pruščaku, vidi u: A. Ljubović, F. Nametak, *H. Kafija Pruščak, Izabrani spisi*, V. Masleša, Sarajevo 1983.

¹⁶ Opširnije o Mehmedu Hevaiji Uskufiji u: M. Huković, A. Kasumović, I. Smajlović, *Mehmed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla 1990.

¹⁷ Mehmed Handžić, (1906-1944) u tekstu. *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, napisan 1934. godine govori o 200 naučnika i pjesnika.

¹⁸ Promatrajući u „kritičkom diskursu...evropocentrično obezvređivanje bošnjačke duhovne tradicije”, Esad Zgodić tvrdi sljedeće: „kada se bez evropocentričnih predrasuda, uđe u svijet obrazovanih Bošnjaka, vidjeće se kako je njihova obrazovanost bila utemeljena na najvišim standardima njihova doba. Nalazimo kod njih recepciju glavnih tokova osmanske, arapske pa i predislamske kulture i civilizacije. Pišu na tri strana jezika (arapski, turski, perzijski) i u žanrovima koji ulaze u maticu duhovne produkcije njihove epohe. U odnosu na intelektualnu produkciju i profil duhovnih stvaralaca iz susjednih zemalja i naroda na Balkanu, obrazovani Bošnjaci nose obilježja obrazovano-kulturne superiornosti. Gotovo da i nema oblasti duhovnog iskustva kroz koje, potvrđujući tu superiornost, nisu prošli obrazovani Bošnjaci. Tu su iskustva iz oblasti teologije, filozofije i misticizma, logike, epistemologije, dijalektike, lingvistike, leksikografije, retorike, stilistike, lijepe književnosti, politike, prava, etike, vojne znanosti, historiografije, epistologije, memoristike, putopisa, ljetopisa, biografske i autobiografske literature i sl.” E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike*, Euromedija, Sarajevo 1998, 6.

u svoje vrijeme pronijeli ime po islamskom svijetu s učenim i pjesničkim djelima.”¹⁹

Ideologija nacioanalnog mesijanstva, hrvatska i srpska, posebno se to odnosi na historiografiju, u nastojanjima da sve u Bosni i Hercegovini srbizira i hrvatizira, primijenila je u kulturi, zločinačku formulu Ive Andrića, koji kada piše o kulturnom i naučnom stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima kaže: „njihova duhovnost-i onda kada nije bila beznačajna i kada je svakako zasluživala pažnju-ne može biti predmet našeg rada jer su oni po jeziku i duhu pripadali sferi druge kulture.”²⁰ Andrićeva zločudna misao,²¹ matrica je mišljenja obje nacionalne ideologije, i hrvatske i srpske, a one ili ne razumiju ili ne žele da razumju bosansko jedinstvo različja, zasnovano na različju svetih predanja, kultura i civilizacija. Kako bi se danas okarakterizirao naučnik ili književnik koji bi djela pisana na latinskom, njemačkom, francuskom, engleskom, ruskom, turskom ili nekom drugom jeziku okarakterizirao kao djela koja ne mogu „biti predmet našeg rada”... jer pripadaju „sferi druge kulture.”

Neki oblici samostida kod Bošnjaka

Od početka nacionalno-oslobodilačkih pokreta pa sve do danas traje perfidno, prikriveno, ideološko kryptoiziranje bošnjačkog identiteta, posebno njegovih orijentalno-islamskih sadržaja. Ti raznovrsni oblici kryptoiziranja bosanskohercegovačkog društva i Bošnjaka usloveli su afirmaciju ne bosanskih identiteta u Bosni i Hercegovini na štetu bošnjačkog identiteta na način da su se kod Bošnjaka razvili neki oblici kolektivne svijesti, kakv je npr. samostid, koji značajno djeluju na destrukciju autohtonog Bošnjačkog identiteta. Prije nego što fenomen samostida kod Bošnjaka konkretno pokažemo na primjerima iz životne prakse recimo da posjedovanje samostida, kao kolektivne psihičke karakteristike, uzrokuje smanjenje samopoštovanja. Smanjenje samopoštovanja uzrokovalo je da se više cijene tuđe kulturne vrijednosti nego svoje. Historija Bosne i Bošnjana/Bošnjaka traje stoljećima i niko je nema pravo reducirati na devetnaesto i dvadeseto stoljeća kako identitetske sadržaje određuju dominantno naprijed imenovane ideologije mimo volje i želje Bošnjaka. Ova pojava je posebno vidljiva na nivou personalne, simboličke, afirmacije istaknutih ličnosti Bošnjaka u kulturi, religiji, nauci, umjetnosti, politici i dr. Pokažimo to na nekoliko primjera.

Primjer prvi. Naši istočni susjedi su izmislili svog epskog junaka Marka Kraljevića koji je ubio izmišljenog Musu Kesedžiju, izmislili pobjedu na

¹⁹ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1986, 21.

²⁰ I. Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Kocka, Banja Luka 1995, 117.

²¹ Opširnije o „Andrićevstvu” kao načinu mišljenja Bosne pogledati u: R. Mahmutćehajić, *Andrićevstvo, protiv etike sjećanja*, CLIO, Beograd 2015.

Kosovu polju, a Bošnjaci zaboravili stvarne bošnjačke epske junake, braću Muju i Halila Hrnjica, Tala od Orašca, Mustaj-bega Ličkog i druge, koji su branili Bošnjake od progona i etničkog čišćenja u Bosanskoj krajini. Zaboravili smo Boj pod Banja Lukom 1737. godine²² kada su samoorganizirani Bošnjaci odbranili Bosnu od Austro-Ugarske i odgodili njezinu okupaciju za više od 150 godina. Postavljamo ovo pitanje kako nam se ne bi desilo da u skorij budućnosti ne zaboravimo heroje odbrane Bosne i Hercegovine u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine, ne samo hrabre bosanske vojnike, već i sve one koji su Bosnu i Hercegovinu branili i brane u nauci, kulturi i umjetnosti. Ako bi nam se to desilo onda bi morali pamtit i izmišljene junake a bosanske krvnike kao heroje. Bio bi to potpun gubitak slobode i put u nestanak.

Primjer drugi. Imenom reformatora srpskoga jezika, srbijanaca Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864), rođen u selu Tršić kod Loznice, Republika Srbija, imenovano je na desetine škola u Bosni i Hercegovini, dok ni jedna škola ne nosi ime jednog od najvećih bosanskih alhamijado književnika Mehmeda Hevaije Uskufije (1601/1602.-?), rođen u Dobrinji kod Tuzle. Da ne bude zabune, niko nije protiv Vuka Stefanovića Karadžića, niti protiv srpskog jezika, ali zašto bi zaboravili Mehmeda Uskufiju, Bošnjaka iz Tuzle, koji ni po jednom naučnom i umjetničkom elementu doprinosu razvoju kulture, prije svega književnosti, u Bosni i Hercegovini ne zaostaje iza Vuka Stefanovića Karadžića, naprotiv prednjači ako ni po čemu drugom onda po poznavanju više jezika i pisama, te preko dvjesto godina djelovanja prije Vuka Karadžića. Poznata je jedna Hevajina pjesma u kojoj on poziva na zajedništvo u Bosni a počinje stihom „Bosanski da vam govorim bratani”²³. Kako znate Karadžić je govorio srpski ali je zastupljeniji u simboličkoj sadržajnosti Bosne i Hercegovine od Mehmeda Uskufije koji govori bosanski. Nije to ni do Karadžića ni do Uskufije, ni do Srba kao jednog od bosanskohercegovačkih naroda, već isključivo do bošnjačkog samostida, nastalog pod višestoljetnim nasiljem naprijed pomenutih ideologija.

Primjer treći. Dva značajna guslara i kazivača epskih narodnih pjesama Filip Višnjić (1767-1834) i Avdo Međedović (1875-1953) nejednako su prisutni u sjećanju i simboličkoj sadržajnosti kod nacionalnih grupa kojima pripadaju i ako je i ovdje razlika u kvalitetu na strani onoga koji je skoro zaboravljen. Jedan od najznačajnijih srpskih guslara F. Višnjić, pamti se u Bosni i Hercegovini kroz nazive: Gimnazije i gradske biblioteke u Bijeljini, U rodnom mjestu Gornja Trnava na Majeveci, podignuto je kameno obilježje na mjestu rodne kuće. U Loznici, Republika Srbija podignut mu je spomenik a u Beogradu jedna osnovna škola nosi naziv F. Višnjić, također, jedna izdavačka kuća u Beogradu nosi naziv Filip Višnjić. Po Avdi Međedoviću ni jedna škola niti bilo koja

²² Opširnije u: O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne 1736-1739*, Islamska pedagoška akademija, Zenica 1994.

²³ M. Huković, A. Kasumović, I. Smajlović, *Mehmed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla 1990, 68.

obrazovna i kulturna ustanova u Bosni i Hercegovini ne nosi njegovo ime. Imamo saznanje da u Sandžaku samo jedna osnovna škola nosi ime „Avdo Međedović“. A ko je bio Avdo Međedović? On je jedan od najvećih, ne samo Bošnjačkih, već svjetskih epskih stvaralaca svih vremena. Autor je čuvenog epa „Ženidba Smailagić Meha“ koji ima 12.311 stihova i po dužini je kao Ilijada i Odiseja zajedno. Zbog toga je i prozvan „balkanski Homer“. Možemo slobodno reći Avdo Međedović napisao je djelo umjetničke vrijednosti kao i djelo koje je napisao Homer. Za Avdu Međedovića zna se na univerzitetu Harvard ali u Bosni i Hercegovini vrlo malo. Istražujući stvaralaštvo Avde Međedovića Milam Peri i Albert Bates Lord, profesori sa univerziteta Harvard zabilježili su oko 100.000 stihova „bošnjačkog Homera“.

Primjer četvrti. Sve znamo o Gavrilu Principu, pripadniku terorističke organizacije „Mlada Bosna“ koji je u Sarajevu 1914. godine ubio austrijskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegovu trudnu ženu Sofiju. Na desetine lekcija napisano je o Principu kao heroju. G. Princip jeste „heroj“ za nacionalističku ideologiju srpskog velikodržavlja i ideologiju lijevog mesijanizma, a šta je Princip iz pozicije principa demokratije i ljudskih prava. Danas, onaj ko ubije nevinu ženu na ulici i u stomaku njezino nerođeno dijete, šta je on? Hoće li biti uhapšen i hoće li mu biti suđeno. Hoće. Biće proglašen običnim zločincem i ubicom. Danas je to, i ne samo danas, iz pozicije principa pravde, pravičnosti i prava, zločin koji se imenuje terorizmom. Autentično ime jedne sarajevske ćuprije „Latinski most“ preimenovano je u Principov most. Svake godine organizirane su učeničke ekskurzije da idu da gladaju Principove stope uklesane u trotoaru kraj mosta odakle je ubio nevinu ženu i njezino nerođeno dijete. I dok smo sve učili o ubici Gavrilu Principu, opamećeni „logikom jedne ideje“ (Hannah Arendt) simbolizirajući ga „narodnim herojem“ nismo ništa znali, ni smjeli znati, o Muhamedu Hadžijamakoviću, bosanskom patrioti i legalnom vojniku, nije ubio ni jednu trudnu ženu, borcu Bosanske vojske koja se borila protiv austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Hadžijamaković je sa još nekolicinom bosanskih patriota, boraca, nakon austrougarske okupacije Sarajeva i nakon njegove predaje okupacionim vlastima, na prijekom vojnom sudu, prvoj instituciji austrougarske vlasti nakon okupacije Bosne i Hercegovine, osuđen na smrt vješanjem. Hadžijamaković je svoje herojstvo pokazao i prilikom vješanja. Na upit o posljednjoj želji Hadžijamaković je poželio da mu skinu lisice-sveze, sa ruku da uzme abdest prije vješanja. Kada su mu skinuli lisice sa ruku on je oteo pušku s bajonetom od jednog vojnika iz streljačkog stroja i počeo ih bosti. Čitava je četa bajonetama izbola Hadžijamakovića i tek tako polumrtvog kada je iskrvario i pao objesili su ga. Eto uporedite djela i herojstva Principa i Hadžijamakovića pa donesite zaljučak. I danas se spominje G. Princip, ideolozi revolucionarnih pokreta veličaju njegovo djelo kao herojsko a Bošnjaci, pamte li Bošnjaci M. Hadžijamakovića. Ne obilježava se mjesto Hadžijamakovićevog ubistva, nezna

mu se za mezar, ni jedna ustanova ne nosi njegovo ime,²⁴ nema njegovog imena u udžbenicima historije.²⁵ Nije do Hadžijamakovića, već do bošnjačkog kolektivnog pamćenja, do „ugrađenog” samostida koji je uzrokovao nedostatak samopoštovanja. Kao dan je bjelodano, na primjerima G. Principa i M. Hadžijamakovića, ko bi se trebao stidjeti a ko ponositi, na učinjena djela. Naka je vječni rahmet duši velikom bosansko-bošnjačkom heroju Muhamedu Hadžijamakoviću.

Primjer peti. Kada je u pitanju Drugi svjetski rat i borba protiv fašizma pune su historije heroja. Za jedan od primjera uzećemo Srebrenicu, mjesto genocidnog stradanja Bošnjaka. Prije rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine u Srebrenici je osnovna škola nosila naziv Mihajlo Bjelaković, partizan, rođen u Vidrićima kod Sokoca. Poginuo u Srebrenici 1944. godine. Gimnazija u Srebrenici nosila je ime Midhat Haćam, partizan rodnom iz okoline Vareša. Nije problem što su te dvije obrazovne institucije nosile imena dvojice antifašista, čije ni jedno pojedinačno djelo nije poznato sem to da su poginuli. Ni jedan od njih nije bio iz Srebrenice. Ni to nije problem. U čemu onda jeste problem. U kolektivnom sjećanju Bošnjaka. Daskora nije zabilježeno ime dvojice srebreničkih dobrotvora koji su spasili od ustaškog pokolja 3.500 srebreničkih Srba 1942. godine, koje su ustaše bile zatvorile u logor. Radi se o Ali(ji) (Jusufa) efendiji Klančeviću (1888-1952) i njegovom sinu Nazifu Klančeviću (1910-1975). O njima se nije ništa pričalo kao antifašistima, najvjerovatnije što je Alija eff. Klančević bio imam-hodža, njegovo djelo je cijenjeno po Andrićevoj „logici” kao djelo koje ne može „biti predmet našeg rada”... jer pripada „sferi druge kulture.” Za ideologiju lijevog mesijanizma hodže su reacionari i ne zaslužuju ličnu afirmaciju i kada čine mnogo veća dobra od drugih.²⁶ Slična je sudbina i sa tuzlanskim muftijom

²⁴ Istina, tek je, nakon rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. u općini Stari grad u Sarajevu dato je ime jednoj osnovnoj školi *Šejh Muhamed Jamaković*.

²⁵ „Činjenica je da se u narodima u kojima se ne razvija historijsko saznanje, historijska svijest degeneriše. Narodi koji prekidaju veze sa sopstvenom historijom ostaju bez identiteta, a samim tim i bez moralnih kompasu.” S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo 2006, 30. (dalje: S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*).

²⁶ Podsjetimo se samo da je udruženje Ilmije „El-Hidaje” u Bosni i Hercegovini 1941. godine, prvo u Evropi „podiglo svoj glas” protiv zločina ustaškog rezima poznatim „antifašističkim rezolucijama”. Kada bi izvršili preciznu analizu učešća u antifašističkom pokretu imama/hodža i komunista na početku Drugog svjetskog rata vidjeli bi da je prednost na strani imama. Opće je poznato da su sve do polovine 1943. godine četnici i partizani djelovali zajedno. Na drugoj strani u genocidu nad Bošnjacima najčešće i najmonstruoznije su stradali imami i njihove porodice. Evo samo jednog primjera. Maja mjeseca 1993. godine Vojska i policija Republike Srpske u mjestu Semizovac, općina Vogošća uhvatili su u kući mjesnog imama Hasib-ef. Ramića i njegovu ženu Šefiku sa njihovom četvoro maloljetne djece. Hasiba i Šefiku su svezali da bi pred njihovim očima zaklali prvo njihovog sina, (dijete) Muhameda od 12 godina, potom su zaklali kćerku (dijete) Melihu od 10 godina, zatim su zaklali drugog sina Hasiba i Šefike, Ahmeda od 4 godine, četvrto dijete bračnog para Ramić, kćerka Amina imala je samo mjesec dana. Nju je vojnik Vojske Republike Srpske udavio rukama jer je vrat bio premalen za noža. Potom su zaklali Hasibovu ženu Šefiku i na kraju, dok je sve to morao gledati, svezanog, su zaklali imama Hasiba. Ljudskom umu ovakva vrsta zločina je ne shvatljiva ali četničko-fašističkom predstavlja redovnu praksu.

Šefket efendijom Kurtom koji je 1942. godine na Badnju veče spriječio pokolj tuzlanskih Srba i paljenje pravoslavne crkve. Sasvim je drugi fenomen kako su komšije Srbi uzvratili na ova djela, posebno u Srebrenici. Danas se zna kako. Lažni historijski, kulturni i politički narativi²⁷ jedan su od, vrlo bitnih uzroka genocida nad Bošnjacima, ali i „podloga” formiranja kod njih egzistencijalnog straha, koji je rezultirao samostidom kao jednom od karakteristika „kolektivne svijesti”.

Primjer šesti. U dobročinstvu, humanitarnom radu, ali i hrabrosti, požrtvovanosti, neposrednom učešću u borbi za odbranu najjače Bošnjakinje ne zaostaju iza Bošnjaka, ali isto kao i Bošnjaci nisu simbolički predstavljene u javnom prostoru Bosne i Hercegovine. Imali smo prilike saznati o partizanki Mariji Bursać i mnogim drugim ali zašto je zaboravljeno ime junakinje Hane Hrvić, „bajraktar-djevojke” koja je braneci Mostar 1695. godine, zajedno sa muškarcima, od uskoka iz Mletačke Republike, hrabro dala svoj život. „Njen brat, Ibrahim-bajraktar, poginuo je u borbi s kaurima oko Raskršća i umjesto da oplakuje bratovu pogibiju, sestra se dočepala njegova oružja, bajraka i njegova konja kalčinaša da osveti brata. Tradicija kaže da je u sukobu tog dana prednjačila 'bajraktar djevojka' i bila primjer drugima.”²⁸ Mezaristani poginulih boraca sa Raskršća, (Grad Mostar) su porušeni, tako da nas danas ništa ne sjeća

Kažemo redovnu praksu jer takve zločine su radili i četnici u Drugom svjetskom ratu. Evo jednog primjera iz Drugog svetskog rata. „U selu Popov most, četnici Slijepčevići iz sela Prijedel zaklali su u kući majku Vreve Hasana i Šerifa s njihovom i drugom djecom iz sela. U ključalu vodu u kazan, uzimali su jedno po jedno dijete za noge i glavom gurali u ključalu vodu, dok im oči nisu iscurile i tako su u najtežim mukama umirali. Prema saznanju i pričanju, radi se o umoru 10-15 osoba (djece).” V. Dedier, A. Miletić, *Genocid nad muslimanima 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo 1990, 757. Da „oslobodilačka praksa” ustanika, “nacionalnih heroja” nacionalno-oslobodilačkih pokreta nije karakteristika samo Drugog svjetskog rata i rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine, već višestoljetna praksa genocida nad Bošnjacima, pokazuju primjeri, ljudskom umu teško pojmljivih zločina, za vrijeme tzv. Prvog srpskog ustanka 1804. godine. Miodrag Popović piše kako Srbi u Beogradu i drugim gradovima „ubijaju, kolju, skidaju skalpove, pale turske (bošnjačke, o.p. A.Đ) bogomolje i gradove, stavljaju nejač pod nož....Muškinje nemalo sve isjekoše, počеше rasporivati teških žena trbuhe i vaditi djecu, te kad bi vidjeli da je koje dijete muško i njega bi ubili, a od ženskih šta su radili i kako su sa njima postupali, to mi ne može jezik govoriti niti pero pisati.” M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, Slovo ljubve, Beograd 1976, 118-119.

²⁷ U zvaničnim balkanskim historiografijama formirani su lažni historijski narativi o nacionalno-oslobodilačkim pokretima. O lažnim historijskim narativima balkanskih historiografija valja se ozbiljno pozabaviti primarno, dovodeći u pitanje njihovu unutarnju logiku a to je „logika jedne ideje” (Hannah Arendt). To je ideja nacionalno-oslobodilačkih pokreta koja sve zločine, pa i one najteže kakvi su npr. ubistvo trudne žene na ulici, te, genocidi nad muslimanskim narodima Balkana, opravdava navodnim nacionalnim oslobođenjem ne vodeći računa o osnovnom principu Deklaracije o ljudskim pravima da „svako ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost” (čl. 4), bez obzira, na nacionalnu, religijsku, rasnu, polnu i drugu pripadnost. Balkanske historiografije, „srpska, crnogorska, grčka, makedonska i bugarska historiografija, pod balastom politike i ideologije, imaju uz tradicionalnu podozrivost, poseban odnos prema iseljavanju muslimana u cjelini, bez obzira na njihovo etničko porijeklo, posmatrajući ga u sklopu stvaranja svojih malih nacionalnih država i oslobođenja od višestoljetne osmanske uprave, što je ujedno podrazumijevalo i njihovo eliminiranje.” S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, 19.

²⁸ H. Čišić, *Mostar u Hercegovini*, Preporod, Gradski odbor Mostar, Mostar 1991, 91.

na junakinju Hanu Hrvic. Sličnu sudbinu u kolektivnom sjećanju Bošnjaka doživjela je još jedna bošnjačka heroina. Skoro je bilo zabranjeno i zaboravljeno ime Ifaket-hanume Tuzlić-Salihagić (1908-1942), kćerke Bakir-bega Tulića. Da bi nahranila muhadere iz istočne Bosne Ifaket-hanuma i pored upozorenja da ne ide po hranu u Bosansku Dubicu ona je otišla. Hrabro je stala pred ustaše koje su je uhapsili i odveli u Jasenovac. Mučena je u logoru najstrašnijim mukama i na kraju umrla polivena i spržena vrelim uljem. O toj žrtvi ustaških zločina ništa se nije znalo. Da li zbog toga što je kćerka Bakir-bega Tuzlića. Begovska djeca nisu bila poželjna u javnom prostoru kao dobročinitelji jer su oni „ostaci truhlog feudalizma”, pripadaju „sferi druge kulture”.

Primjer sedmi. Ovaj primjer govori o odnosu Bošnjaka prema svojoj religijskoj tradiciji i plemstvu. Širom Evrope, i danas, sasvim je normalno da se mladi supružnici vjenčavaju u crkvama i da ih vjenčavaju crkveni velikodostojnici. Posebno se u javnosti ističu vjenčanja evropskih prinčeva i princeza. Ceremonije vjenčanja se televizijski prate i prenose. Kako je to kod Bošnjaka. Vjenčanja u džamiji, šerijatska vjenčanja, za mnoge bošnjačke mlade bračne parove su tabu tema, nešto zaostalo, staromodno. Kada je u pitanju bosansko plemstvo ono je potpuno zaboravljeno. A tako su mnogo učinili u oblasti socijalne etike da skoro nemaju ravnog u ukupnoj svjetskoj povijesti socijalne etike.²⁹ Šta Bošnjaci znaju o svojoj princezi Katarini-Emini i princu Isak-begu rođenoj djeci bosanskog kralja Tomaša i bosanske kraljice Katarine. O Tomašu i Katarini znamo sve ali o njihovoj djeci ništa. Je li to zbog toga što su kralj i kraljica bili katolici a njihova djeca muslimani i pripadaju „sferi druge kulture.” Bosna ne bi smjela da zaboravi svoje plemstvo isto kao što Evropa ne zaboravlja svoje jer je Bosna evropska zemlja i baštini evropske vrijednosti, sve bez izuzetka.

Primjer osmi. U Mostaru se neko sjeti da postavi bistu karatisti Brus Liu. Nije neki problem ako se grupi ljudi Mostaraca sviđa da u gradu imaju bistu Brus Lia. Problem je u nečemu drugom. Kakve kulturne, duhovne, sportske i druge veze ima Brus Li sa Mostarom. Problem je zašto u Mostaru, pa i u cijeloj južnoj bosanskoj pokrajini Hercegovini, nema mjesta za Fevzi Mostarca (1670-1747), koji je napisao najpoznatije djelo bošnjačke i bosanske književnosti na perzijskom jeziku *Bulbulistan*. Zašto nema mjesta za Ali Fehmi Džabića (1853-1918), vođu pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju Bosne i

²⁹ Prostor nam ne dozvoljava da navedemo sve objekte, odnosno javna dobra, kao što su npr. mostovi, bezistani, javna kupatila, sahat-kule, česme, džamije, crkve, medrese, bezistani i drugi objekti koji su podignuti ličnim sredstvima bošnjačkog plemstva. Ovom prilikom navešćemo primjere pomoći bošnjačkog plemstva izgradnji kršćanskih vjerskih objekata. Kada je fra Ante Tuzlančić od Visike Porte 1854. godine dobio odobrenje za gradnju crkve, novčanu pomoć dobio je, ne samo od sultana, već i od travničkih begova Teskeredića i Vilića. Za gradnju pravoslavne crkve i škole na Babića brdu u Travniku 1854. godine zemljište je poklonio Šemsi-beg Ibrahimpašić. Na prijedlog fra Ilije Stanarčevića Husein-kapetan Gradašćević odobrio je da se 1823. godine u Tolisi otvori katolička škola. Ovaj podatak dobija više na važnosti ako se zna da je tek naredne godine otvorena džamija Husejnija. Ovi primjeri nisu pojedinačni i izolovani slučajevi već, naprotiv, predstavljaju pravilo i neophodno ih je eksplicitno istražiti.

Hercegovine, za Mustafu Mujagu Komadinu (1839-1925), gradonačelnika Mostara, humanistu i graditelja džamije i drugih objekata čija je ljepota opjevana u sevdalinci. „Dvore gradi Komadina Mujo”, Husejna-Husagu Čišića (1878-1941), antifašiste kome su ustaše ubile dva sina. Nije li spomenik Brus Liu „podmukla artikulacija”(P. Ricouner) izopačujuće ideologije „logike jedne ideje” da se ne bi u historijskom pamćenju „okamenio” u Mostaru ili Stocu Mehmedalija Mak Dizdar ili da se kojim slučajem ne bi simbolizirao neko ko je pisao na turskom ili perzijskom jeziku,³⁰ dok se bez imalo stida u bosanskim školama uči o pjesništvu Branka Radiševića, koji je napisao pjesmu *Ajduk*, u kojoj na monstruozno nečovječan način, ne primjeren ljudskom umu, „izljuje” mržnja koju bi bilo objektivnije nazvati „rak svijesti” (Jean Duvingnaud) umjesto poezijom,³¹ ili da se ne bi neko sjetio bosanskog plemića Ahmed-paše

³⁰ Derviš-paša Bajezidagić Mostarac, među mnogobrojnim pjesmama na turskom i perzijskom jeziku spjevao je jednu od najljepših pjesama o Mostaru. Zbog ograničenog prostora navodimo samo dvije strofe od ukupno osam koliko ukupno ima. „Ko bi mogo opjevati redom, Sve ljepote divnoga Mostara, Zar se čudiš srce, što ga ljubim Sa ljubavlju sinovskoga žara? (...) S voćem, s vodom i ostalim miljem, On je drugi Misir na svijetu; Eh ko bi reko, da je rajska bašća, Ko ga vidi u majscome cvijetu”...Navedeno prema prijevodu Safet-bega Bašagića, koji je pjesmu preveo u cjelosti. Napomenimo da je Derviš-paša i dobrotvor. Sagradio je Džamiju u mahali Podhum u Mostaru.

³¹ U pjesmi *Ajduk*, Branko Radičević, jedan od najznačajnijih srpskih pjesnika romantizma izopačujuće iskazuje mržnju prema Turcima kao muslimanima. Navodimo ovom prilikom samo dio stihova pjesme:

„...Oh ala mi raste kika
Kad pušaka stane cika,
Kad zagledam turskog skota,
Pa kad mi se s konja smota,
Kad mu glavu pseću zbrijem
Pa na kolac kad nabijem. (...)
Čekaj ago koji danak
Dat bijele bijem kule,
Da boravim laki sanak
Pored tvoje vjerne bule,
Da ti, ago, lulu pijem,
A kuranom kavu grijem.(...)
Pa da t' onda dočnem sreću:
Da ti glavu srubim pseću,
Da ti kulu njom okitim,
Ispod kule meso itim,
Nek ti vrane glavu kljuju,
Psi se psine nablajuju.”

(<https://sr.m.wikisource.org>). Ovaj primjer i mnogi drugi primjeri u srpskoj književnosti, predstavljaju više od govora mržnje, više od bilo kog „izljeva mržnje”, naprotiv oni se interpretiraju kao „umjetnička i kulturna vrijednost”, umjesto da budu zauvijek zabranjeni jer su direktno u funkciji izgradnje genocidne patološke svijesti. Uporedimo li pjesništvo Derviš-paše Bajezidagića i Branka Radičevića onda vidimo kod Bajezidagića, „izljeve” ljepote i rodoljublja, dok su kod Radičevića, izljevi, mržnje, i poziva na zločin. No i pored toga u bosanskim školama i lektiri pominje se ime B. Radičevića a potpuno je zaboravljeno ime D. Bajezidagića.

Hercegovića,³² sina Stjepana Vukčića Kosače i brata kraljice Katarine. Svi nabrojani sem Brus Lia su rođeni Hercegovci, životno vezani za Mostar i Hercegovinu ali je bista podignuta Brus Liu a ne njima. Nije do njih, već do današnjih Bošnjaka kojima manjka više poznavanja vlastitog identiteta i malo više samopoštovanja kako bi konačno prevladali nametnuti im samostid, shvativši da sve naprijed navedene ličnosti i njihova djela ne pripadaju „sferi druge kulture”, već naprotiv da su oni i cjelokupno njihovo djelo neodvojivi dio bošnjačkog kulturnog identiteta tada i danas.

Primjer deveti. O ovovremenom Bošnjačkom samostidu možda najbolje govori njihov odnos prema nadijevanju imena svojoj djeci. Od kuda u Bošnjaka danas imena umjesto Ali(ja) Aljoša, Umjesto Salih, Sandokan. Umjesto Hasana i Haruna Hamir, i njima sličnim samostidnim bježanjima od imena predaka. Da se ne bi pogrešno razumjeli, nije niko protiv slobode nadijevanja vlastitih imena svojoj djeci, ali zašto je to udaljavanje, „bježanje” od imena svojih predaka, svoje tradicije, svoga tradicionalnog identiteta, prisutno samo kod Bošnjaka a ne i kod njihovih susjeda i na istoku i zapadu, sjeveru i jugu. Šta je ako nije bošnjački samostid u bošnjačka lična imena uveo Elviru i Elvira, tipična španska katolička imena a istjerao Fatimu i npr. Hameda. Od kuda Rusmira i Rusmir, Jusmira i Jusmir, Hamir i Hamira, i sl. kada ih uopće nije bilo u bošnjačkoj tradiciji do prije 50 godina. Opravdano se postavlja pitanje, šta su sve uzroci bježanja od samoga sebe. Dugotrajni periodi raznovrsnih oblika nasilja, među kojima je genocid skoro redovna pojava, sigurno predstavlja bitan društveni činila bošnjačkog samostida bez obzira što su oni žrtve. No nije samo genocidno stradanje natjeralo Bošnjake, da pored rodnog mjesta, bježe i od samih sebe nadajući se spasu. Postoji mnoštvo faktora da bi uopće došlo do genocida ali isto tako i do bošnjačkog samootuđenja, jedne vrste (auto)šovinizma. Jedan je sigurno „patologija ideologije” (Teery Eagleton) nacionalnih revolucija balkanskih velikodržavlja,³³ sa svih strana bosanskohercegovačkog susjedstva, koja se pomoću genocida i etničkog čišćenja, kao osnovnog sredstva, pokušava realizirati. Važnu ulogu imaju i obrazovni sistemi u Bosni i Hercegovini ali i u okruženju. Holokaust nad Jevrejima redovno se izučava u obrazovnim sistemima širom Evrope i cijelog demokratskog svijeta, od osnovnoškolskog do univerzitetskog nivoa obrazovanja ali se zato genocid nad Bošnjacima vrlo

³² Ahmed-paša Hercegović (1458-1518) je bosansko-osmanski plemić koji je pet puta obnašao funkciju velikog vezira u Osmanskom carstvu. Danas u Turskoj na području općine Altinova ima mjesto koje nosi ime Hersek a dobilo ga je upravo po Ahmed-paši. U mjestu se nalazi džamija i turbe Ahmed-paše Hercegovića. U Bosni i Hercegovini nema ništa što bi čuvalo uspomenu na ovog velikog Bošnjaka koji je značajno uticao na društveno-politička kretanja, ne samo u Bosni i Hercegovini već i na Balkanu, Srednjoj Evropi, Maloj Aziji i Bliskom istoku u drugoj polovini petnaestog i početkom šesnaestog stoljeća.

³³ „Balkanske 'revolucije'-stvaranje neovisnih nacionalnih država na Balkanu jesu pripovijest o seljačkim ustancima u kojima je ključni element izgon i istrebljenje muslimana.” I. Banac, *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Durieuy, Zagreb 2001, 45.

rijetko spominje čak i obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini.³⁴ Nažalost kroz školsku i vanškolsku literaturu bošnjačka djeca slušaju da su Turci i da Turke treba mrziti jer su 500 godina činili zločine³⁵ nad kršćanskim stanovništvom i na taj način se i kod bošnjačke djece izgrađuje stid, te oni još u školskim klupama požele, zbog nametnutog stida, „pobjeći” od svog autohtonog identiteta.³⁶

³⁴ Opširnije o problemu izučavanja genocida u školskim programima u Bosni i Hercegovini u: A. Dozić, *Nauka o genocidu u nastavnim programima-da ili ne?*, *DHS-Društvene i humanističke studije*, Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, br. 4, Tuzla 2018, 259-280; A. Dozić, A. Alibegović, *Obrazovanje i genocid-Ko, kako i zašto kryptoizira i „zabranjuje” institucionalno obrazovanje o genocidu nad Bošnjacima 1992-1995*, *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 9-11. jula 2015. godine „Srebrenica 1995-2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida”*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2016, 247-292.

³⁵ Ovo je jedan od najdominantnijih lažnih narativa balkanskih historiografija. To je vrlo lahko dokazati. U „osvajanjima” južnoslavenskih i Balkanskih prostora Osmanska država nigdje nije počinila zločin etničkog čišćenja i genocida. Naprotiv, kršćani su živjeli slobodno uz jedan jedini uslov da državi plaćaju porez. Najvjerovatnije da je bilo pojedinačnih zločina i zloupotreba vlasti, ali ono što je najvažnije, novi stanovnici Osmanske države bili su slobodni. Dobijali su državnu zemlju na obrađivanje, uslov je bio plaćanje poreza u naturi. To je za to vrijeme bio uobičajeni način privrednih odnosa i u ostalim zemljama Evrope. O tolerantnosti Osmanske države, „Turaka”, najbolje svjedoči *Ahdnama*, dokument Osmanske države, o slobodnom ispovijedanju kršćanske vjere i jamčenju sigurnosti života, izdata bosanskim Franjevcima, koja se i danas, u originalu, čuva u samostanu u Fojnici. Drugi važan dokument i praksa jeste prijem u Osmansku državu, španskih Jevreja, Sefarda, predaka današnjih bosanskih Jevreja, koji su bili prognani zajedno sa muslimanima iz Španije kada je uspostavljena kršćanska država. Isticanje ovih primjera na nivou pojedinačnosti, ni u kom slučaju ne znači da su to pojedinačni i izolovani slučajevi. Našu tvrdnju najeksplicitnije potvrđuje podatak da su se još u Osmanskom periodu u Bosni u gotovo svim većim gradovima, čije je većinsko stanovništvo bilo muslimansko, formirale (izgradile) pravoslavna ili katolička Varoš i da kao takve nisu smetale „zlim Turcima”. Tek od druge polovine 19. stoljeća ove varoši se zovu nacionalnim imenima, npr. Srpska varoš. Dakle „zli Turci” nisu ih pobili niti protjerali. Da su imali tu namjeru, kao što su imali nacionalno-oslobodilački pokreti kršćanskih/hrišćanskih naroda, ni jedan kršćanin za 500 godina Osmanske vladavine ne bi preživio. To je neupitna i na oba oka vidljiva istina. Isto kao što je istina da su kršćanski nacionalno-oslobodilački pokreti, za nepuna dva stoljeća potpuno uništili muslimansko stanovništvo na „oslobođenim” teritorijama, zločinom genocida i etničkog čišćenja. „Sedamdesetih godina XIX stoljeća muslimani su sačinjavali polovinu ukupnog stanovništva Balkana. Poubijano je 1870-1890. na tom području preko 300.000 muslimana, preko pet miliona ih je prognano u Anadoliju do kraja tog stoljeća. Mada je zapadni svijet dugo vremena bio zabrinut za sudbinu hrišćana osmanskog Balkana, samo se mali dio zapitao o balkanskim muslimanima i njihovoj sudbini. Zbog ove nebrige, jedna od najvećih evropskih demografskih katastrofa nikada nije ni otkrivena.” S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, 49. O konkretnim primjerima zaštite života, imetka i časti kršćana/hrišćana opširnije u: A. Dozić, *Bošnjačka islamsko-moralna ideja pravедnosti – bitna karakteristika morala Bosne*, Časopis, *ETIKA Bosne i Hercegovine*, god. I, br. 1, Internacionalni univerzitet u Goraždu, Goražde 2019, 125-143.

³⁶ Bošnjački književnik iz Sandžaka Zuvdija Hodžić, o srpskim obrazovnim sadržajima i stanju bošnjačke djece u njima, vrlo slikovito i vjerodostojno piše: „ubjeđuju ih (bošnjačku djecu, o.p. A.Đ) da su Turci, a uče ih da mrže Turke. Kad u čitanju dođu do te riječi, a dođu počesto, ona se jadna zagrenu, obore oči od stida (istakao, A.Đ).... Svoju djecu uče da mrže našu, a našu da mrže sami sebe. (istakao, A.Đ)...kao da mi nijesmo ništa imali: ni junaka, ni običaja, ni ljudi ni pjesama,

Primjer deseti. Na nivou simboličke sadržajnosti izražene u nazivima ulica i škola, te drugih javnih ustanova i objekata i danas se kod Bošnjaka osjeća dominirajući uticaj ideologije lijevog mesijanizma, u dominantno bošnjačkim sredinama sa dominantnim uticajem „ljevičarske” utopističke ideologije, dok u sredinama sa dominantnom vladavinom srpskih i hrvatskih ljevičara to nije slučaj. Naprotiv, u dominantno hrvatskim i srpskim sredinama bili na vlasti „ljevičari” ili „desničari”, afirmira se na nivou simboličke društvene sadržajnosti hrvatski, odnosno srpski nacionalni identitet. Našu tvrdnju pokazaćemo na primjerima naziva ulica u gradovima Banja Luka i Tuzla. Podsjetimo da se u oba grada na vlasti desetljećima nalaze socijaldemokrati. U gradu Banja Luci od ukupno 511 ulica nijedna ne nosi naziv nekog od bošnjačkih književnih, političkih, kulturnih ili pak historijskih ličnosti. Izuzetak su nazivi tri ulice koje nose imena: Meša Selimović, Muhamed Mehmedbašić i Skender Kulenović. Istini za volju ova tri čovjeka nose bošnjačka imena ali su se zvanično opredjeljivali kao Srbi, čak je Muhamed Mehmedbašić, bio član prosrpske terorističke organizacije „Mlada Bosna” i zajedno sa teroristom Gavrilom Principom učestvovao 1914. godine u atentatu na Austrougarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda i njegovu trudnu suprugu Sofiju. U Banja Luci, u nazivima ulica, nema mjesta za Bošnjake antifašiste iz Drugog svjetskog rata kao što su npr. Osman Karabegović, banjalučanin koji je živio i umro u Banja Luci, Munib Maglajlić i drugi. Zato ima mjesta za srbijanske epske junake kao što je Jug Bogdan i drugi, za srbijanske careve i vladare: Cara Lazara, Danila Petrovića, Despota Stevana Lazarevića i druge, za ideologe srpskog velikodržavlja kao što je Ilija Garašanin. Ima mjesta i za Rusa Kutuzova, Romanove i druge ali nama za Ferhat-pašu utemeljivača grada Banja Luke, nema mjesta za ZAVNOBiH i AVNOJ i druga antifašistička obilježja iz Drugog svjetskog rata. U Tuzli je sasvim drugačija situacija. Bošnjački ljevičari na štetu afirmacije Bošnjaka u nazivima ulica afirmiraju ličnosti srpske nacionalnosti iz partizanskog pokreta među kojima su mnogi prethodno bili četnici.³⁷ U Tuzli, pored ulice Srpska varoš još, 20 ulica nosi naziv ličnosti

ni učenjaka. Ako se neko njihov trnom ubo – sad ga pominju i turaju u knjige, slave i uče. A o nama (Bošnjacima, o.p. A.Đ) ništa.” Z. Hodžić, *Gusinjska godina*, NIP „Pobjeda”, Drugo izdanje, Titograd 1996.

³⁷ O saradnji i zajedničkom djelovanju četnika i „ustanika” početkom Drugog svjetskog rat svjedoče mnogobrojni dokumenti koji su do sada perfidno prikrivani. Upečatljivo i iz prve ruke svjedočenje o načinu i razlozima skrivanju četničkih zločina prema Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu nalazimo, između ostalih dokumenata, u tekstu Adila Zulfikarpašića *Put u Foču*. (Izveštaj je dostupan na više mjesta u printanim i elektronskim dokumentima. Jedan od, akos.ba 03.05.2019). Na traženje Adila Zulfikarpašića da se kazne četnički komadanti koji su komandovali u operacijama zločina nad bošnjačkom djecom i ženama i ostalim žrtvama Aleksandar Ranković je rekao: “Trebamo smatrati našom velikom političkom pobjedom, da je osnovna četnička masa prilikom nastupanja naših jedinica prešla nama. Mi ne možemo iz obzira prema njima da pohapsimo i sudimo njihove komadante.” U svom kazivanju o načinu prikrivanja četničkih zločina Zulfikarpašić navodi i primjer svog razgovora sa Rodoljubom Čolakovićem na insistiranje da se kazne Ranko Popadić i Zečević, koji su ubili porodicu Ibri Mustafića, Zulfikarpašićevog prijatelja, a tada su bili komandiri u partizanima. Evo šta mu je odgovorio R.

srpske nacionalne identifikacije. Navedimo samo neke: Nikole Tesle, Petra Kočića, Alekse Šantića, Save Kovačevića, (ni jedana do sada nabrojana ličnost nema ama baš nikakve veze sa gradom Tuzlom), Veljka Lukića, Žarka Vukovića, Pavla Goranina, Stjepana Živkovića, Miloša Popovića, Đure Đakovića i dr. Da ne bi bilo zabune, nismo protiv izгона simbola hrvatske, srpske i drugih nacionalnosti iz većinski bošnjačkih sredina, ali nije normalno prenaplašavati ih na štetu afirmacije Bošnjaka, a da je to tako kod bošnjačkih ljevičara pokazaćemo u sljedećim rečenicama. U simboličkoj sadržajnosti tuzlanskih ulica, zbog ideologije lijevog mesijanizma, nema mjesta za afirmaciju najznačajnijih bošnjačkih autoriteta kao što su: Husein-kapetan Gradašćević, Ali-paša Fidahić, Bakir-beg Tuzlić, Mehmed-beg Tuzlić, jedan od vođa autonomnog pokreta Bošnjaka tridesetih godina devetnaestog stoljeća. Nema mjesta ni za Safvet-bega Bašagića, Musu Ćazima Ćatića, Muniba Maglajlića, najjeminentnijih književnih stvaralaca kod Bošnjaka. Nema mjesta ni za jednog od najvećih vakifa (dobrotvora) u ukupnoj historiji Tuzle i okoline Beuram-bega, niti za velikog bosanskog alima tuzlaka Teufika Azapagića³⁸ i mnoge druge znamenite Bošnjake. Ista je situacija i sa nazivima osnovnih i srednjih škola. Sasvim je drugačija situacija kada je u pitanju afirmacija ličnosti iz srpskog i hrvatskog nacionalnog korpusa u Bosni i Hercegovini. Evo primjera. U Prijedoru gimnazija nosi naziv „Sveti Sava”, muzička škola „Savo Balaban”. U Bosanskom Novom koji je danas preimenovan u Novi Grad gimnazija nosi naziv „Petar Kočić”, a srednja škola „Đuro Radmanović”. Elektrotehnička škola u Banja Luci nosi naziv „Nikola Tesla”, isti naziv nosi i srednjoškolski centar u Kotor Varoši, te srednja škola u Bosanskom Brodu, koga svi Srbi i ljevičari i desničari danas zovu samo Brod. Nikola Tesla je naziv i Mješovite škole u Tesliću, a druga srednja škola u Tesliću nosi naziv „Jovan Dučić”, isti naziv nosi i Gimnazija u Doboju. U Modriči srednjoškolski centar nosi naziv „Jovan Cvijić”, u Bijeljini gimnazija „Filip Višnjić” i tako je u skoro svakom mjestu gdje Srbi čine većinu. Ista je situacija i u mjestima gdje Hrvati čine demografsku većinu. Tako npr. u gradu Mostaru od dvije gimnazije jedna nosi naziv JU Druga gimnazija, a druga gimnazija imenovana je „Fr. Grga

Čolaković. „Kad bi mi hapsili koljače među ovdašnjim Srbima, onda bi pohapsili pola našeg Narodnog odbora i većinu vojnika.” Mnogobrojni su primjeri prelaska četnika u partizane i nakon rata zauzimanja važnih političkih funkcija sa kojih su prikrivali počinjene četničke zločine. Za obradu ove teme potrebna je cjelovita studija. Ovom prilikom pomenimo npr. prelazak preko 3.000 četnika iz tzv. Čegarskog korpusa u maju 1944. godine u partizane. Pukovnik JNA Vlado Dapčević, piše kako su formirani odredi Dobrovoljačke vojske u okolini Foče. „U Foči formiramo nekoliko odreda Dobrovoljačke vojske. I to baš oni koji su poklali hiljade muslimana. Da smo ih kažnjavali, sve bismo morali da pobijemo. Svi do jednog su klali, a preko 2.000 ih je bilo.” Sad nam je malo jasnije zašto se nije smjelo govoriti o četničkim zločinima nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu nakon rata, te kako su izgrađeni lažni historijski narativi. Zločini nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu od strane, „ustanika”, četnika, „partizana”-preobučenih četnika, tipičan su primjer „prešućenog genocida”, zločina nimalo manjeg od zločina holokausta nad Jevrejima. Opširnije pogledati: Š. Tucaković, *Prešućeni genocid*, Amos Graf, Sarajevo 2013.

³⁸ Imamo informaciju da se ni danas nezna tačna lokacija mezara Teufika Azapagića, a da je u javnoj simboličkoj sadržajnosti grada Tuzle predstavljen samo nazivom jedne ulice.

Martić”. U Mostaru i druge srednje škole koje nose nazive po imenima značajnih ličnosti imenovane su imenima hrvatskih ličnosti. Nijedna škola ne nosi ime nekog znamenitog Bošnjaka sem Kara-đoz begova medresa. Tako, npr. srednja ekonomska škola nosi ime „Joze Martinovića”, srednja građevinska škola „Juraja Dalmatinca”, srednja škola „Fausta Vrančića”, srednja škola likovnih umjetnosti „Gabrijela Jurkića”. Zbog čega neke od škola ne bi nosila ime Mostarca Derviš-paše Bajezidagića koji je napisao mnoge pjesme na turskom i perzijskom jeziku među kojima posebnu umjetničku vrijednost ima pjesma o Mostaru, čije smo neke stihove naprijed naveli ili pak Fevzija Mostarca, jedinog bosanskohercegovačkog književnika koji je samostalno, na perzijskom jeziku, napisao didaktičko književno djelo *Bulbulistan* (Bašca slavuja). Razlog je najvjerojatnije što se u kolektivnoj bošnjačkoj svijesti „okamenila” misao da oni pripadaju „sferi tuđe kulture”, kao da latinski i grčki jezik i njihova pisma, pripadaju „sfera bosanske kulture”. Da ne bude zabune, svi jezici i pisma, sve kulturne tvorevine, materijalne i duhovne, nastale na tlu Bosne i Hercegovine, na bilo kom jeziku i pismu, ravnopravno pripadaju sferi bosanske a ne „sferi tuđe kulture”.

Naveli smo ovih deset primjera, a mogli smo i deset puta više, kako bi ukazali na bošnjački kolektivni zaborav, na slabo kolektivno sjećanje, koje je uzrokovalo pojavu nekoliko društveno-psihičkih karakteristika kod Bošnjaka, na nivou kolektivnog aktivizma, među kojima se posebno ističu samostid i nedovoljno samopoštovanje. Ako zaboravimo ovakve i mnoge druge slične primjere, a tiču se Bošnjaka, bošnjačke historije, bošnjačkog sjećanja, bošnjačkog identiteta, a druge nemamo, smatram da nije daleko dan kada ćemo zaboraviti i sve genocide nad Bošnjacima pa i ovaj posljednji koji se dogodio u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. Riječi Alije Izetbegovića izrečane 2. oktobra 2002. godine i danas, vrlo aktuelno, i opominjuće djeluju. Izetbegović je tada poručio Bošnjacima: „Čuvajte i očuvajte svoju naciju i ime Bošnjak, vjeru i tradiciju. Gubitak identiteta plaća se ropstvom i poniženjem.” Bolest bošnjačkog samostida neophodno je liječiti povratkom samopoštovanja, preko spoznaje vlastitog historijskog, društvenog, političkog, kulturnog, i duhovnog identiteta. „Jedan narod može izgubiti moć i gospodstvo, slava njegova oružja može isplaviti, bajrak pod kojim je vojevao može postati plijenom neprijatelja, njegova prava i pravice mogu se pretvoriti u mrtva slova – kratko rečeno: jedan narod može doživiti pravi politički, socijalni i ekonomski fijasko u svojoj postojbini. Sve je to privremeno, sve može biti od danas do sutra. Ali ipak imade nešto što nije prolazno, što ne može ni puki slučaj ni najljući neprijatelj uništiti, a to su umotvorine, koje mi zovemo literaturom. U tome carstvu ni sila, ni slučaj, dapače ni zub vremena ne može pomračiti umne stečevine naroda, koji je privrijedio kad je pobijedio varvarstvo

i neznanje. Taj trijumf ostaje navijek, jer je on amanet budućim naraštajima i vremenima.”³⁹

Na kraju krajeva sjećanje na sebe, svoju kulturu, vjeru, domovinu, religiju, običaje, na svoj topak, njeguju i čuvaju svi narodi svijeta zašto to ne bi radili i Bošnjaci. „Imati korijene je možda najvažnija i najmanje shvaćena potreba ljudske duše” nije nikakav arhaizam, izuzetak, niti hir, već pravilo življenja. Život čovjeka kao društvenog bića nemoguć je izvan društvene grupe kojoj pripada a Bošnjaci su ne samo biološki već i kulturno i duhovno vezani, sedimentirani sa Bosnom, kao državom, kao kulturom, kao civilizacijom, izvan koje je njihova egzistencija nemoguća. Zbog svega navedenog, „bosanski da vam govorim bratani”, bosansko-bošnjačke vrijednosti treba, nužno je, ponosno isticati a ne stidjeti se. Simbolizacija Bošnjaka u kulturi, nauci, politici, ekonomiji, ratu, vojnoj industriji, u pjesmi, posebno sevdalinci najsigurniji je garant opstanka bosanskohercegovačkog društva, njegove države i Bošnjaka u njima. Šehitluci i mezaristani slavni bošnjačkih predaka širom Bosne i Hercegovine nas opominju i obavezuju.

Zaključak

Društveno-historijska, prije svega politička, egzistencija bošnjačke nacije, od momenta nastanka i razvoja nacionalnih pokreta na Balkanu, živi u specifičnim uslovima permenentne borbe za biološki opstanak, koju označavamo „uslovima historijske nužde” uzrokovala je nastanak nekoliko značajnih karakteristika nacionalne svijesti Bošnjaka na nivou kolektivnog identiteta. Jedna od tih karakteristika je i samostid, samosram, koji se izražava u skoro svim sferama nacionalne svijesti a prije svega u simboličkoj sadržajnosti javne sfere gdje je izraženo preuveličavanje tuđeg a omalovažavanje vlastitog. Ta karakteristika se najjasnije izražava u simboličkoj sadržajnosti imenovanja institucija kao što su npr. škole, ulice, te simbolizacija historijskih ličnosti i sl. Posebno se to odnosi na samostidni „bijeg” od imena i značenja koja podsjećaju na islamsko-orijentalnu identifikaciju bošnjačke nacije, iako je ona jedna od bitnih identitetskih karakteristika Bošnjaka, naravno, pored zemlje i države Bosne, bosanskog jezika i ostalih bosanskih atributa. Uzroci samostida kod Bošnjaka nastali su pod uticajem straha i ostalih uslova viševjekovnog življenja u uslovima „historijske nužde”, čitaj uslova neslobode, od represivnog karaktera nacionalističkih ideologija, srpske i hrvatske, i ideologije lijevog mesijanzma kod Bošnjaka. Ove ideologije posebno su došle do izražaja u omalovažavanju i svojatanju bošnjačkih kulturnih i političkih autoriteta.

Npr. samoomalovažavajući je odnos Bošnjaka prema svojoj religijskoj tradiciji i plemstvu. U Evropi, i danas, se mladi supružnici vjenčavaju u

³⁹ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1986, 20.

crkvama i vjenčavaju ih crkveni velikodostojnici. Posebno se u javnosti ističu vjenčanja evropskih prinčeva i princeza. Ceremonije vjenčanja se televizijski prate i prenose. Kako je to kod Bošnjaka. Vjenčanja u džamiji, šerijatska vjenčanja, za mnoge bošnjačke mlade bračne parove su nešto zaostalo, staromodno. Kada je u pitanju bosansko plemstvo ono je potpuno zaboravljeno. A tako su mnogo učinili u oblasti socijalne etike da skoro nemaju ravnog u ukupnoj svjetskoj povijesti socijalne etike. Šta Bošnjaci znaju o svojoj princezi Katarini-Emini i princu Isak-begu rođenoj djeci bosanskog kralja Tomaša i bosanske kraljice Katarine. O Tomašu i Katarini znamo sve ali o njihovoj djeci ništa. Je li to zbog toga što su kralj i kraljica bili katolici a njihova djeca muslimani i pripadaju „sferi druge kulture.” Bosna ne bi smjela da zaboravi svoje plemstvo isto kao što Evropa ne zaboravlja svoje jer je Bosna evropska zemlja i baštini evropske vrijednosti, sve bez izuzetka.

U Mostaru je podignuta bista karatisti Brus Liu. Nije problem ako se grupi ljudi Mostaraca sviđa da u gradu imaju bistu Brus Lia. Problem je u nečemu drugom. Kakve kulturne, duhovne, sportske i druge veze ima Brus Li sa Mostarom. Problem je zašto u Mostaru, pa i u cijeloj južnoj bosanskoj pokrajini Hercegovini, nema mjesta za Fevzi Mostarca (1670-1747), koji je napisao najpoznatije djelo bošnjačke i bosanske književnosti na perzijskom jeziku *Bulbulistan*. Zašto nema mjesta za Ali Fehmi Džabića (1853-1918), vođu pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju Bosne i Hercegovine, za Mustafu Mujagu Komadinu (1839-1925), gradonačelnika Mostara, humanistu i graditelja objekata čija je ljepota opjevana u sevdalinci. „Dvore gradi Komadina Mujo”, za Husejina-Husagu Čišića (1878-1941), antifašiste kome su ustaše ubile dva sina. Nije li spomenik Brus Liu „podmukla artikulacija”(P. Ricouner) izopačujuće ideologije „logike jedne ideje” da se ne bi u historijskom pamćenju „okamenio” u Mostaru Mehmedalija Mak Dizdar ili da se kojim slučajem ne bi simbolizirao Derviš-paša Bajezidagić Mostarac, koji je napisao jednu od najljepših pjesama o Mostaru na perzijskom jeziku, dok se bez imalo stida u bosanskim školama uči o pjesništvu Branka Radiševića, koji je napisao pjesmu *Ajduk*, u kojoj na monstruozno nečovječan način, ne primjeren ljudskom umu, „izlijeva” mržnju koju bi bilo objektivnije nazvati „rak svijesti” (Jean Duvingnaud) umjesto poezijom, ili da se ne bi neko sjetio bosanskog plemića Ahmed-paše Hercegovića, sina Stjepana Vukčića Kosače i brata kraljice Katarine. Svi nabrojani sem Brus Lia su rođeni Hercegovci, životno vezani za Mostar i Hercegovinu ali je bista podignuta Brus Liu a ne njima.

U kolektivnom pamćenju Bošnjaka afirmira se ličnost teroriste Gavrila Principa a kriptoozira, zatumljuje, ličnost, patriote i borca, Muhameda Hadžijamakovića. U dijelu bošnjačkog kolektivnog pamćenja nekritički se afirmira ličnost Vojislava Kecmanovića-Đede, dobrovoljca srpskih imperijalnih ratova i predsjednika ZAVNOBiH-a, a prešućuje afirmacija dobrovoljaca otporu agresiji JNA na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, kao što je Nusret Šehović-Dedo zlatni ljiljan i drugi. Ista je situacija sa nekritičkom glorifikacijom mita

Tito,⁴⁰ vođe južnoslavenskih komunista u odnosu na prešućivanje doprinosa Alije Izetbegovića, prvog predsjednika Predsjedništva međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine, istinskog političkog i vojnog vođe otpora svim oblicima agresije na Bosnu i Hercegovinu u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. O ovovremenom Bošnjačkom samostidu možda najbolje govori njihov odnos prema nadijevanju imena svojoj djeci. Od kuda u Bošnjaka danas imena umjesto Ali(ja) Aljoša, umjesto Salih, Sandokan. Umjesto Hasana i Haruna Hamir, i njima slična imena, bez značenja i tradicije, nastala samostidnim bježanjima od imena predaka. Da se ne bi pogrešno razumjeli, nije niko protiv slobode nadijevanja vlastitih imena svojoj djeci, ali zašto je to udaljavanje, „bježanje” od imena svojih predaka, svoje tradicije, svoga tradicionalnog identiteta, prisutno samo kod Bošnjaka a ne i kod njihovih susjeda i na istoku i zapadu, sjeveru i jugu. Šta je ako nije bošnjački samostid u bošnjačka lična imena uveo Elviru i Elvira, tipična španska katolička imena a istjerao Fatimu i npr. Hameda. Svi navedeni, i mnogi drugi, konkretni, primjeri nedvosmisleno potvrđuju da je samostid, samomržnja, jedan od identitetskih sadržaja Bošnjaka danas.

Za prevladavanje samostida ili pak samomržnje, vraćanje i jačanje samopoštovanja neophodno je naučno razobličavanje „predrasudne historiografije” utemeljene na velikohrvatskim i velikosrpskim mitologijama te rigidnim komunističkim zabludama ideologije lijevog mesijanizma, prisutne, prije svega, u obrazovnim sistemima i u sferi kulture. To se može postići institucionalnom simbolizacijom i afirmacijom istine o bošnjačkoj „superiornosti”, u sferi, kulture, nauke, pravde, morala, rata, otvorenosti za drugo i drugačije, a ne inferiornosti, nametnute, danas, vladajućim lažnim narativom „svi su podjednako krivi”. Neophodno je permanentno isticati bitne razlike između bošnjačke otvorenosti za drugo i drugačije, kao bitne karakteristike bosanskohercegovačkog društva i nebosanske netolerancije prema bosanskom jedinstvu različja kao pravilu življenja.

Summary

Socio-historical, primarily political, existence of the Bosniak nation, from the moment of emergence and development of national movements in the Balkans, lives in specific conditions of permanent struggle for biological survival, which we call “historical necessity” has caused several important

⁴⁰ Neol Malcolm je jedan od rijetkih historičara koji kritički problematizira formirani „mit Tito” i, između ostalog, tvrdi: „Proučavajući Titovu karijeru kao političara koji je nastupao s pozicija moći, došao sam do zaključka da njegovu ulogu u ratu ne treba prikazivati u onom herojskom svjetlu kako je bilo uobičajeno u jugoslovenskoj historiografiji. (...) Ja držim da je Tito od samog početka ratovanja u Jugoslaviji bio više zaokupljen borbom za vlast s potencijalnim političkim suparnicima u Jugoslaviji, i da mu je ta borba bila važnija od ratovanja s okupatorom.” N. Malcolm, *Povijest Bosne*, Erasmus Gilda, Zagreb, Novi Liber, Zagreb, DANI, Sarajevo, Zagreb-Sarajevo 1995, XI.

characteristics of Bosniak national consciousness. collective identity. One of these characteristics is self-shame, self-shame, which is expressed in almost all spheres of national consciousness and above all in the symbolic content of the public sphere where the exaggeration of others and the belittling of one's own is expressed. This characteristic is most clearly expressed in the symbolic content of the naming of institutions such as e.g. schools, streets, and the symbolization of historical figures, etc. This is especially true of the selfless “escape” from names and meanings reminiscent of the Islamic-Oriental identification of the Bosniak nation, although it is one of the important identity characteristics of Bosniaks, of course, in addition to the country and state of Bosnia, Bosnian language and other Bosnian attributes. The causes of self-esteem among Bosniaks arose under the influence of fear and other conditions of centuries of living in conditions of “historical necessity”, read the conditions of lack of freedom, from the repressive character of nationalist ideologies, Serbian and Croat, and the ideology of left messianism among Bosniaks. These ideologies have come to the fore especially in the belittling and appropriation of Bosniak cultural and political authorities.

Eg. the attitude of Bosniaks towards their religious tradition and nobility is self-deprecating. In Europe, even today, young couples get married in churches and are married by church dignitaries. The weddings of European princes and princesses stand out especially in public. Wedding ceremonies are televised and broadcast. As it is with Bosniaks. Mosque weddings, sharia weddings, are for many Bosniak young married couples something backward, old-fashioned. When it comes to the Bosnian nobility, it is completely forgotten. And they have done so much in the field of social ethics that they have almost no equal in the overall world history of social ethics. What do Bosniaks know about their Princess Katarina-Emina and Prince Isak-beg, born to the children of Bosnian King Tomaš and Bosnian Queen Katarina. We know everything about Tomas and Katarina, but nothing about their children. Is it because the king and queen were Catholics and their children are Muslims and belong to the “sphere of another culture.” Bosnia should not forget its nobility just as Europe does not forget its because Bosnia is a European country and a heritage of European values, all without exception.

A bust of karate artist Bruce Liu was erected in Mostar. It is not a problem if a group of people from Mostar like to have a bust of Bruce Leah in the city. The problem is something else. What cultural, spiritual, sports and other connections does Bruce Lee have with Mostar. The problem is why in Mostar, and even in the entire southern Bosnian province of Herzegovina, there is no place for Fevzi Mostarac (1670-1747), who wrote the most famous work of Bosniak and Bosnian literature in the Persian language *Bulbulistan*. Why there is no place for Ali Fehmi Džabić (1853-1918), leader of the movement for religious and educational autonomy of Bosnia and Herzegovina, for Mustafa Mujaga Komadina (1839-1925), mayor of Mostar, humanist and builder of buildings whose beauty is sung in sevdalinka. “The court is built by Komadina

Mujo”, for Hussein-Husaga Čišić (1878-1941), an anti-fascist whose two sons were killed by the Ustashas. Isn't the monument to Bruce Liu an “insidious articulation” (P. Ricouer) of the perverted ideology of the “logic of an idea” so that Mehmedalija Mak Dizdar would not be “petrified” in the historical memory in Mostar, or if Dervis-pasha Bajezidagić Mostarac would not be symbolized by any chance, who wrote one of the most beautiful poems about Mostar in Persian, while without any shame in Bosnian schools he learns about the poetry of Branko Radisevic, who wrote the poem *Ajduk*, in which in a monstrously inhuman way, not appropriate to the human mind, “pours” the hatred it would be more objective to call “cancer of consciousness” (Jean Duvingnaud) instead of poetry, or for someone not to remember the Bosnian nobleman Ahmed-pasha Hercegović, the son of Stjepan Vukčić Kosača and the brother of Queen Katarina. All of them, except Bruce Lee, were born Herzegovinians, vitally connected to Mostar and Herzegovina, but the bust was erected by Bruce Lee and not by them.

In the collective memory of Bosniaks, the personality of the terrorist Gavril Princip is affirmed, and the personality of the patriot and fighter, Muhamed Hadžijamaković, is cryptonized and suppressed. In the part of the Bosniak collective memory, the person of Vojislav Kecmanović-Đeda, a volunteer of the Serbian imperial wars and the president of ZAVNOBiH, is uncritically affirmed, and the affirmation of volunteers resisting the JNA aggression on Bosnia and Herzegovina in 1992, such as Nusret Šehović-Dedo the Golden Lily . The situation is the same with the uncritical glorification of the myth of Tito, the leader of the South Slavic Communists in relation to the concealment of the contribution of Alija Izetbegovic, the first President of the Presidency of the internationally recognized state of Bosnia and Herzegovina, a true political and military leader 1992-1995. years. Their attitude towards naming their children is perhaps the best indication of the current Bosniak monastery. Where do Bosniaks today get their names instead of Ali (me) Aljoš, instead of Salih, Sandokan. Instead of Hasan and Harun Hamir, and similar names, without meaning and tradition, arose by selfless escapes from the names of ancestors. In order not to be misunderstood, no one is against the freedom to give their children their own names, but why is this distancing, “running away” from the names of their ancestors, their tradition, their traditional identity, present only among Bosniaks and not among their neighbors and east and west, north and south. What if the Bosniak samostid did not introduce Elvira and Elvira, typical Spanish Catholic names, into Bosniak personal names and expelled Fatima and e.g. Hameda. All these, and many other, concrete, examples unequivocally confirm that self-shame, self-hatred, is one of the identity contents of Bosniaks today.

In order to overcome self-esteem or self-hatred, to restore and strengthen self-esteem, it is necessary to scientifically expose “prejudiced historiography” based on Greater Croatian and Greater Serbian mythologies and rigid communist misconceptions of leftist messianism, present primarily in

educational systems and culture. This can be achieved by institutional symbolization and affirmation of the truth about Bosniak “superiority”, in the sphere of culture, science, justice, morals, war, openness to the other and different, and not inferiority, imposed today by the ruling false narrative “everyone is equally guilty“. It is necessary to permanently emphasize the important differences between the Bosniak openness to the other and the different, as important characteristics of the Bosnian society and non-Bosnian intolerance towards the Bosnian unity of differences as a rule of living.